

Lafzın Manaya Tek Olarak Vaz' Edilişi Açısından Fıkıh Usûlündeki Umûm Sîğaları

Öz: Lafızlar konusu, fıkıh usûlünün en önemli ve en kapsamlı konularından birini temsil etmektedir. Bu konunun önemi, dini metinleri ve şer'î hükümlere götürecek kavilleri doğru bir şekilde anlama ve yorumlamadaki temel ve vazgeçilmez rolüne dayanmaktadır. Özellikle Kur'an-ı Kerim ve hadis metinlerinin anlaşılması ve yorumlanması sürecinde, lafızların doğru kategorize edilmesi ve anlaşılması büyük önem arz etmektedir. Usulcüler vaz' açısından lafızları âm, hâs ve müsterek olmak üzere üç kısma ayırmaktadır. Bunlardan âm ve hâs lafızlar, vaz'ın teklifi açısından incelenirken müsterek ise vaz'ın çokluğu açısından incelenmektedir. Bu ayrımlar, fıkıh usûlünde hükme medâr olabilen metinlerin yorumlamanın temel taşı oluşturduğu ve metodolojik açıdan büyük önem taşıdığı için oldukça önemlidir. Lafızlar vaz'ın teklifi açısından incelendiğinde mantıksal ilkeler gereği, aynı lafız, aynı bağlam ve kullanımda hem umûm hem de husûs ifade etmeyeceğinden âm lafızların kapsamı ve özellikleri tam olarak kavrandıktan sonra, geriye kalan tüm lafızlar kendiliğinden hâs lafızlar kategorisinde değerlendirilmektedir. İşte bu çalışma vaz' itibarıyla umûm ifade eden lafızları tespit etme amacı güderek bunu gerçekleştirmiş ve hepsini kendine has bir sınıflandırma ile gruplamıştır.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Fıkıh Usulü, Âm Lafızlar, Umûm Sîğaları, Vaz'

Ali Veyssel
AKCAN*

Umûm Sîghas in Uşûl al-Fiqh in Terms of Waq' Words to Single Meaning

Abstract: The topic of expressions represents one of the most important and comprehensive subjects in usul al-fiqh. The importance of this subject lies in its fundamental and indispensable role in correctly understanding and interpreting religious texts and legal rulings. Particularly in the process of understanding and interpreting the Quran and hadith texts, the correct categorization and comprehension of expressions is of great importance. Scholars who deal with the science of usul al-fiqh divide expressions into three categories in terms of their initial assignment of meaning: al-'Âmm expressions, al-Khâşş expressions, and al-Mushtarak expressions. Among these, while al-'Âmm expressions and al-Khâşş expressions are examined in terms of their initial and single assignment of meaning, al-Mushtarak expressions are examined in terms of their multiple assignments of meaning. These distinctions are very important as they form the cornerstone of interpreting texts that can serve as the basis for rulings in Islamic legal theory and are methodologically significant. When expressions are examined in terms of their initial and single assignment of meaning, according to the principles of logic, since the same expression cannot be accepted as both al-'Âmm expressions and al-Khâşş expressions in the same context and usage, after the scope and characteristics of al-'Âmm expressions are fully comprehended, all remaining expressions automatically fall into the category of al-Khâşş expressions. This study has achieved its aim of identifying expressions that convey al-'Umûm in terms of their initial assignment of meaning and has grouped all of them through a special classification.

Keywords: Islamic Law, Uşûl al-Fiqh, al-'Âmm expressions, Umûm Sîghas, Waq'.

* Öğr. Gör. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, İslam Hukuku Anabilim Dalı. E-Posta: aliveysel.akcan@erbakan.edu.tr – ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7994-8256>.

Giriş

Fıkıh usûlü literatüründe âm lafızlar konusu, kapsamlı bir biçimde ele alınmış ve çeşitli örneklerle açıklanmıştır. Buna rağmen bu eserlerin çoğunda her bir âm lafız, müstakil olarak değerlendirilmemiştir. Bu eksiklik, araştırmacıların âm lafızların niceliği ve muhtevasına dair bütüncül bir perspektif geliştirmesini kısıtlamaktadır. Türkçe literatürde âm lafızların tamamını fikhî yönleri ile tek bir kaynaktan derleyen bir çalışmanın bulunmaması, bu araştırmanın temel hedefini âm lafızların sistematik bir sunumunu ve şematik bir tasnifini gerçekleştirmek olarak belirlemiştir.¹ Bu nedenle mezheplerin görüş ayrılıkları ve tartışmaları kapsam dışında tutulmuştur. Bu sınırlandırma hem araştırmanın odak noktasını korumak hem de çalışma hacmini makul düzeyde tutmak açısından gerekli görülmüştür. Bu sayede araştırmacılar, âm lafızları örnekleriyle beraber daha kapsamlı bir şekilde idrak edebilecek ve bütüncül bir perspektiften değerlendirme imkânına sahip olacaktır.

Konunun önemi, kapsamının genişliği ile doğru orantılıdır. Nitekim Karâfî (öl. 684/1285), vaz' bakımından umûma delalet eden tam iki yüz elli şîğanın mevcut olduğunu ifade etmektedir.² Bu bağlamda, çalışmamızın temel kaynaklarından biri Karâfî tarafından kaleme alınan *el-İkdu'l-manzûm fi'l-ḥuşûş ve'l-umûm* adlı eserdir. Söz konusu eser, umûm ve husûs konularını ele alan literatür içerisinde en kapsamlı çalışmalardan biri olarak öne çıkmaktadır. Bu araştırma, söz konusu eser ile diğer fıkıh usûlü literatürünü bütüncül bir yaklaşımla inceleyerek fıkıh usûlündeki umûm sîgalarını vaz' perspektifinden ele alacaktır.

Lafızlar, delalet ettikleri fertlerin hepsini kapsayıp kapsamamalarına göre ikiye ayrılmaktadır: Eğer bir lafız, delalet ettiği tüm fertleri kapsıyorsa bu lafız âm;

¹ Umûm bildiren lafızlar ile ilgili çalışmalar Türkçe literatürde mevcuttur. Fakat elinizdeki bu araştırma yararlanılan kaynaklar, verilen örnekler, yapılan tasnifler ve tüm umûm bildiren lafızları bir arada toplama amacı vs. yönlerden farklılık arz etmektedir. Bu konuda yapılan çalışmalar için bk: Bayram Demir, *Usûl-ü Fıkıh'ta Âmm Lafzın Delâleti ve Tahsisi* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1993); Abdulkadir Eligül, *İslam Hukuk Metodolojisinde Âm ve Mutlak Kavramları* (Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019); Şeyma Yeşilyayla, *Dilin Vaz'ı ve İçtihatlara Etkisi* (Ankara Okulu Yayınları, 2024); Ömer Yılmaz, "Hanefilerde Âmmın Kapsamı ve Arka Planındaki Tartışmalar", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 44 (28 Aralık 2016), 181-210. Ayrıca Karâfî özelinde umûm-husûs meselelerini inceleyen Arap Dili ve Belâğatı Bilim Dalı'nda yapılmış bir doktora tezi de mevcuttur. Belirli sayfalarda Karâfî'nin ele aldığı umûm lafızları incelenmiştir. Fakat çalışmanın fikhî bir kimliği ve şemalandırma gayreti olmadığından bizim çalışmamızdan ayrılmaktadır bk: Yakup Kara, *Umûm-Husûs Meselesinin Dil Açısından İncelenmesi (Karâfî Örneği)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019), 130-217.

² Ebû Abbâs Şehâbeddîn Ahmed b. İdrîs el-Karâfî, *el-İkdu'l-manzûm fi'l-ḥuşûş ve'l-umûm*, thk. Ahmed el-Hatm (Mısır: el-Mektebetü'l-Mekkiyye - Dâru'l-Kütübî, 1999), 1/351.

delaleti yalnızca belirli fertlerle sınırlıysa hâs olarak nitelendirilmektedir.³ Dolayısıyla âm lafızlar bilindiğinde geriye kalanlar hâs lafızlar olduğundan hâs lafızlar araştırma konusu haricinde bırakılmıştır.

Araştırma dört bölümden oluşmaktadır: İlk bölümün umûm bildiren lafızları ma'rifelik-nekrelik durumlarına göre tasnif etmektedir. İkinci bölüm edatları, üçüncü bölüm fiilleri ve dördüncü bölüm zarfları âm lafız olma açısından incelemektedir. Her başlık altında ilgili âm lafızlar müstakil olarak ya da diğer lafızlarla birlikte değerlendirilmiştir. Sonrasında ise her ana başlık şematize edilerek sonuç kısmında nihaî tasnif ve gruplandırmalara ulaşılmıştır.

Âm lafızların çeşitlerine geçmeden önce umûm bildiren lafızlar ile alakalı bazı bilgilerin giriş kısmında belirtilmesi zaruriyet arz etmektedir. Bu bağlamda şu husus oldukça önemlidir: Bir lafız, sîga ve kurallar itibarıyla umûma müsaitken bazı durumlarda ondan murâd hâs olabilir. Fakat bu konuda âlimler arasında ihtilaf bulunmaktadır: Çoğunluk bunun caiz olduğunu, çünkü örneklerinin Kur'ân-ı Kerim'de bulunduğunu söylemektedir. Mesela (لَّذِينَ قَالَ لَهُمُ النَّاسُ إِنَّ) الْذِينَ قَالَ لَهُمُ النَّاسُ إِنَّ – “İnsanların onlara, ‘İnsanlar sizin için toplandı’ dediği kimseler...”⁴ her ne kadar bu ayet-i kerîmede “الناس” kelimesi âm olarak geldiyse de bundan murâdın toplananın bütün insanlar değil, bazı insanlar olduğu bilinmektedir. Aynı şekilde (يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ) - “Ey insanlar! Rabbinizden sakının!”⁵ ayetinde de umûm sîgası gelmesine rağmen aslında hitabın içine çocuklar ve mükellef olmayanlar dahil edilmemiştir. Kerhî (öl. 340/952) bu tür lafızların âm olarak kullanılmasının mecaz yoluyla olduğunu ileri sürmektedir. Âm lafız kullanarak ondan muradın hâs sayılmasının caiz olmadığını söyleyenler kullanımın yanlışlığını değil, umûm ifade etmesinin yanlışlığını savunmuşlardır. Çünkü onlara göre umûm bildirmeyen bu lafızlar, hâs olarak değerlendirilmelidirler.⁶ O halde buradaki ihtilaf, lafzî bir ihtilaf olarak değerlendirilebilir. Zira yaklaşımlar farklı olsa da söylenilmek istenenler aslında aynıdır.

³ Bk: Alâüddîn Abdülazîz b. Ahmed b. Muhammed Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr 'an şerhi Uşûli'l-Pezdevî* (İstanbul: Şeriketü's-Sahâfeti'l-Usmâniyye, 1890), 1/30, 31; Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî et-Teftâzânî, *et-Telviḥ 'ala't-Tavziḥ li metni't-Tenkiḥ fi Uşûli'l-fıkh* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1957), 1/62; Şemseddin Muhammed b. Hamza Molla Fenârî, *Fuṣûlü'l-bedâyi'*, thk. Muhammed Hüseyin Muhammed Hasan İsmail (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2006), 1/94. ve Ebû'l-Adl Zeynüddîn (Şerefüddîn) Kâsım b. Kutluboğa b. Abdillâh es-Sûdûnî el-Cemâlî el-Mısırî İbn Kutluboğa, *Ḥülasatü'l-efkâr*, thk. Hâfız Senâillâh ez-Zâhidî (Dâru İbn Hazm, 2003), 1/76; Muhammed Emîn b. Mahmûd el-Hüseyin el-Buhârî el-Mekkî Emîr Pâdişah, *Teysîrû't-Tahrîr* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye - Dârü'l-Fıkr, 1996), 1/191.

⁴ Âl-i İmrân 3/173.

⁵ en-Nisâ 4/1.

⁶ Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî el-Cessâs, *el-Fuṣûl fi'l-uşûl* (Vizâratü'l-Evkâfi'l-Kuveytiyye, 1994), 1/137, 138.

Yukarıda değinilenlere ek olarak âm lafızlar, anlam kapsamı olarak sınırsız öznelerle delalet eden lafızları ifade etmektedir. Yani âm lafızların öznelere o kadar çoktur ki tek tek sayabilmenin bir imkânı yoktur. Bundan dolayı, özel isimler ve tesniye sîgaları âm lafızlardan sayılmazlar. Çünkü özel isimlerin öznesi zaten sınırlıdır; tesniyeler ise sadece iki özneye delalet etmektedir.⁷ Daha teknik bir ifade ile âm lafız, tek bir vaz' ile konulup kendisine dahil olan her bir ferdiyi içeren lafızdır.⁸ Buradaki lafız vurgusu oldukça önemlidir. Çünkü bazı alimler, lafız dışı olanların da umûm ifade edeceğini savunmaktadır. Yani birçok âlim, lafız sayılmayanların umûma delalet etmeyeceğini, umûm vasfı için melfûz olmanın mutlaka şart olduğunu söylerlerken,⁹ bazıları ise usul geleneğinde iktizânın umûma delâlet edebileceğini söyleyip melfûz olma şartını zımnen kabul etmemektedirler.¹⁰

Sîga olarak lafızların umûm ifade etmesi şu iki şekilde gerçekleşebilir: Ya lafız sîgası çoğul olduğundan umûma delâlet eder ya da lafzın sîgası çoğul sîgası olmamasına rağmen anlamı çoğul olabilir.¹¹ Fakat nekre çoğulların (cem'-i münekker) bu durumdan istisna edilmesi son derece önemlidir. Yani olumlu cümlelerde kullanılan nekre müfred kelimeler gibi belirsiz çoğullar da (cem'-i

⁷ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istılâhât-ı Fıkhiyye Kâmûsu* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, ts.), 1/70.

⁸ Bk: Muhammed b. Alî b. Tayyib Ebü'l-Hüseyn el-Basrî, *el-Mu'temed fi' uşûl'l-fıkh* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1983), 1/189; Mansûr b. Muhammed b. Abdilcebbâr et-Temîmî el-Mervezî Ebü'l-Muzaffer Sem'ânî, *Qavâti' u'l-edille fi' l-uşûl*, thk. Muhammed Hasan Muhammed (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1999), 1/154; Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd Ebü'l-Berekât en-Nesefî, *Metnû'l-Menâr* (b.y.: Dersâdet, 1908), 5; İbn Kutluboğa, *Hûlâsatü'l-efkâr*, 1/76; Emîr Pâdişah, *Teysîrû't-Tahrîr*, 1/191.

⁹ Hücetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî, *el-Müstasfâ fi' ilmi' l-uşûl*, thk. Muhammed Abdüsselam (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1993), 1/224; Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdürrahîm b. el-Hasen b. Alî el-Ümevî el-İsnevî, *Nihâyetü's-sûl fi şerhi Minhâci' l-uşûl* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1999), 1/180; Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd Ebü'l-Berekât en-Nesefî, *Keşfü'l-esrâr fi şerhi Menâri' l-envâr* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 1/399; Ebu Abdullah Şemsuddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed İbn Emîru Hâc, *et-Takrîr ve't-tahbir* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1983), 1/180; Ahmed b. Ebî Saîd b. Abdillâh (Ubeydillâh) el-Leknevî Molla Cîven, *Nûrû'l-envâr fi şerhi' l-Menâr* (Karaçi: Mektebetu'l-Büşrâ, 2008), 1/432.

¹⁰ Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *Uşûlü'l-fıkh* (Beyrut: Dâru'l-Marife, ts.), 1/248; Ebü'l-Muzaffer Sem'ânî, *Qavâti' u'l-edille*, 1/261; Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdürrahmân el-Misrî el-Karâfî, *Nefâ'isü'l-uşûl fi şerhi' l-Mahşûl*, thk. Alî Muhammed Muavvaz Adil Ahmed Abdulmevcud (Mektebetü Nizâr Muştafâ el-Bâz, 1995), 5/2131; Ebû Abdullah Bedreddîn Muhammed ez-Zerkeşî, *el-Bahrû'l-muhîtt fi' uşûli' l-fıkh* (Kahire: Dâru'l-Kütübî, 1994), 4/212; Molla Fenârî, *Fuşûlü'l-bedâ'iyi*, 2/204; Ahmed Hamdî Şirvânî, *Levâmi' u'd-dekâ'ik fi tercemeti Mecâmi' i'l-hakâ'ik*, thk. Seher Erdem Örs Hüseyin Örs (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2017), 163.

¹¹ Ebü'l-Hasen Ebü'l-Usr Fahrû'l-İslâm Alî b. el-Hüseyn b. Abdilkerîm el-Pezdevî, *Kenzü'l-vuşûl ilâ ma'rifeti' l-uşûl*, thk. Saîd Bektaş (Medine - Beyrut: Dâru'l-Beşâir'l-İslâmiyye - Dâru's-Sirâc, 2014), 202; Serahsî, *el-Uşûl*, 1/151; Ebü'l-Berekât en-Nesefî, *Metnû'l-Menâr*, 6; İbn Emîru Hâc, *et-Takrîr ve't-tahbir*, 1/192; Emîr Pâdişah, *Teysîrû't-Tahrîr*, 1/209.

münekker) umûm ifade edemez. Zira özünde bunlar da nekre kelimelerdir.¹² Husûsiyet ifade etmeleri sebebiyle de ancak çoğul kelimelerinin en azına hamledilebilirler.¹³ Bununla bağlantılı olarak, olumlu fiiller de aşağıda değinileceği üzere olumlu cümlelerdeki nekre kelimeler gibi umûm ifade etmezler. Çünkü Arapça dil kurallarına göre fiiller, nekre kelimeler gibi değerlendirilir. Bu minvalde “صلى داخل الكعبة – Ka'be'nin içinde namaz kıldı.” cümlesi örnek olarak verilebilir. Bu cümle hem farz hem nafîle namazları kapsayamaz. Bunlardan sadece biri kastedilmektedir ve bu da ancak karine ile belirlenebilir.¹⁴

Yukarıda sayılan iki çeşidin dışında da lafızların nekre ya da ma'rife oluşları vb. yollar ile lafızların umûm ifade etmeleri de mümkün hale gelebilir. İşte burada zikredilen tüm hususlar bu çalışma kapsamında ele alınacak olup aşağıda ayrıntılı şekilde incelenmektedir.

1. Ma'rife veya Nekre Olmalarına Göre Umûm İfade Eden Lafızlar

Bu bölümde, lafızların ma'rife ve nekre olma durumları ele alınarak, bunların umûm bildirme hususlarındaki etkileri incelenecektir.

1.1. Umûm İfade Eden Nekre Lafızlar

Bu başlık, sadece nekre kelimeleri inceleyecek olup, nekre olma vasfının umûm ifade etme özelliği üzerindeki tesirini ele alacaktır. Bunun için nekre lafızları; olumsuz cümlelerde, olumlu cümlelerde, şart cümlelerinde ve imtinân cümlelerinde incelemiştir.

1.1.1. Olumsuz Cümlelerdeki Nekre Lafızlar

Daha önce belirtildiği üzere, lafzın sîgası tekil olsa dahi bazı lafızlar umûm ifade edebilmektedir. Bu durumun bir örneği, olumsuz cümlelerde kullanılan nekre kelimelerde görülmektedir. Fıkıh usûlü literatüründe, olumsuz cümlelerde kullanılan kelimelerin doğal olarak umûm ifade ettiği görüşü kabul görmektedir.¹⁵ Bu nedenle eğer nekre kelime olumsuz cümle yerine yalın bir

¹² Cemâluddîn İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf Ebû İshâk eş-Şîrâzî, *et-Tebşîra fî uşûli'l-fıkıh*, thk. Muhammed Hasan Heyto (Şam: Dâru'l-Fikr, 1980), 118; Takiyuddin Ebu'l-Bekâ Muhammed b. Ahmed b. Abdul'aziz b. Ali İbnü'n-Neccâr el-Fütûhî, *Şerhu'l-Kevkebi'l-Munîr*, thk. Muhammed Zuhayli - Nezih Hammâd (Mekrebetü'l-Ubeykân, 1997), 3/142.

¹³ İbnü'n-Neccâr el-Fütûhî, *Şerhu'l-Kevkebi'l-Munîr*, 3/142; Ahmed b. Abdullah b. Ahmed el-Hanbelî el-Ba'î, *ez-Zuhru'l-Harîr bi şerhi Muhtasari't-Tahrîr*, thk. Vâil Muhammed Bekr Zehrân eş-Şenşûrî (Kahire: el-Mektebetü'l-Umerîyye - Dârü'z-Zehâir, 2020), 1/474.

¹⁴ Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdîr b. Abdillâh et-Türkî el-Mısırî el-Minhâcî eş-Şâfiî ez-Zerkeşî, *Teşnîfü'l-mesâmi' bi-Cem'i'l-cevâmi'*, thk. Abdullah Rebî Seyyid Abdulazîz (Mekke: Mektebetü Kurtuba li'l-Bahsi'l-İlmî - İhyâü't-Turâs - Tevziu'l-Mektebeti'l-Mekkiyye, 1998), 2/695.

¹⁵ Pezdevî, *Kenzü'l-vüşûl ilâ ma'rifeti'l-uşûl*, 207; Ebû'l-Feth Alâüddîn Muhammed b. Abdilhamîd b. Hüseyin el-Üsmendî, *Bezü'n-naẓar fî'l-uşûl*, thk. Muhammed Zeki Abdulbir (Kahire: Mektebetü'l-Turâs, 1992), 1/42; Karâfî, *el-'ikdu'l-manẓûm*, 1/363, 364; Ebû'l-Berekât en-Nesefî,

halde olumlu cümlelerde zikredilecek olursa yukarıda söylenenin aksine husûsiyet ifade eder hâle gelmektedir. Bir başka ifade ile olumsuz cümlelerdeki nekre kelime umûm ifade ederken olumlu cümlelerdeki nekre kelime ise husûsiyet ifade etmektedir.¹⁶ (فَتَّخِرُ رَقَبَةً) – “...Herhangi bir köle azat etmek...”¹⁷ ayetinde geçen olumlu cümlelerde kullanılan nekre kelimelerin husûsiyet ifade etmesine örnek teşkil etmektedir.¹⁸ Söz konusu ayette “رَقَبَةً” kelimesinin olumlu bir cümlede kullanılması sebebiyle yükümlülüğün, azat edilebilecek herhangi bir köle ile yerine getirilebileceği anlaşılmaktadır. Bu nedenle husûsiyeti vurgulamak amacıyla Türkçe karşılık olarak “herhangi bir” ifadesinin kullanılması uygun görülmektedir. Böylelikle husûsiyetin yanında mutlak mâna da vurgulanmaktadır.

Olumsuz cümlelerde kullanılan nekre kelimelerin umûm ifade etmesi ile alakalı olarak şu ayet-i kerîmeler zikredilebilir: (لَا رَيْبَ فِيهِ) - “Onda hiçbir şüpheli yoktur.”¹⁹, (لَا حُجَّةَ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ) - “...Bizim ve sizin aranızda hiçbir hüccet yoktur...”²⁰, (فَلَا رَفْثَ وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ) - “... Hiçbir cinsel ilişki, hiçbir günah işleme ve hiçbir tartışma yoktur...”^{21,22} Nitekim bu ayetlerde “rayb”, “hücce” ve “rafes, fusûk, cidâl” kelimeleri olumsuz cümlelerde kullanılan nekre kelimeler olup bu sebeple umûm ifade etmektedir. Buradaki umûm manasının Türkçeye kazandırılmasında “hiçbir” ifadesinin kullanılması uygun bir tercih olmaktadır.

Yukarıdaki örneklerde nefyedici lâ kullanılmış ve nefyettiği kelimenin irabı mansub olarak getirilmiştir. Nekre kelimelerin bu kullanımları ile umûm ifade etmesi konusunda herhangi bir görüş ayrılığı bulunmamaktadır. Ancak “لَا رَجُلٌ فِي الدَّارِ” - Evde hiçbir adam yok.” örneğinde olduğu gibi nekre kelimelerin irabı merfû’ olarak kullanıldığında, bu kelimelerin umûm ifade edip etmediği tartışmalıdır. Usulcülerin bir kısmı, bu şekilde kullanılan nekre kelimelerin umûm ifade etmediğini savunmuşlardır. Onlara göre söz konusu cümlelerin

Metnü'l-Menâr, 6; Hüsâmu'ddîn Hüseyin b. Alî b. Haccâc el-Buhârî es-Siğnâkî, *el-Kâfî Şerhu'l-Pezdevî*, thk. Fahrüddin Seyyid Muhammed (Mektebetü'r-Rüşd li'l-neşr ve't-tevzî', 2001), 2/721, 849; Teftâzânî, *et-Telvîh*, 1/101; Zerkeşî, *el-Baḥru'l-muḥîṭ*, 4/177; İbnü'n-Neccâr el-Fütûhî, *Şerhu'l-Kevkebi'l-Munîr*, 3/136.

¹⁶ Pezdevî, *Kenzü'l-vüşûl ilâ ma'rifeti'l-uşûl*, 207; Serahsî, *el-Uşûl*, 1/21; Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed Alâeddin es-Semerkandî, *Mîzânü'l-uşûl fi netâ'ici'l-uşûl*, thk. Muhammed Zekî Abdü'l-birr (Katar: Matâbiu'd-Doha, 1984), 1/270; Ebû'l-Berekât en-Neseî, *Metnü'l-Menâr*, 6; Siğnâkî, *el-Kâfî*, 2/732; Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 2/24.)

¹⁷ en-Nisâ 4/92.

¹⁸ Serahsî, *el-Uşûl*, 1/21.

¹⁹ el-Bakara 2/2.

²⁰ eş-Şûrâ 42/15.

²¹ el-Bakara 2/197.

²² el-Hüseyin b. Alî er-Racrâcî, *Raf'u'n-Nikâb 'an tenkîhi's-şihâb* (Suudi Arabistan: Mektebetü'r-Rüşd li'l-Neşr ve't-Tevzî', 2004), 3/95.

umûm ifade etmesi için merfû' kelimeden önce "min" harf-i cerrinin kullanılması gerekmektedir.²³ Ancak bu yaklaşımın güçlü dayanakları bulunmadığından usulcülerin çoğunluğu, merfû olarak kullanılan nekre kelimelerin de umûm ifade ettiği görüşünü benimsemiştir.²⁴

Olumsuz cümlelerdeki nekre kelimelerin umûm ifade etmesi ile olumlu cümlelerdeki nekre kelimelerin umûm ifade etmemesi arasındaki farka dikkat çekme açısından, mükelleflerin ifadeleri bağlamında şu örnek ele alınabilir. Bir mükellef "أعتق رقبة" – hiçbir köle azat etmiyorum." ifadesini kullandığında, bu beyan umûm ifade edip sahip olduğu tüm köleleri kapsamaktadır. Buna karşılık mükellef "أعتق رقبة" – Herhangi bir köle azat ediyorum." dediğinde, hâs bir anlam ortaya çıkmaktadır. Bu husûsiyet, muayyen olmayan bir ferdi baz aldığından mutlak bir nitelik taşımaktadır. Zira burada mükellef herhangi bir vasıfla takyitte bulunmamış, dolayısıyla, "mümin, kâfir, beyaz, siyah, güçlü, zayıf" gibi tüm köle sınıflarını kullandığı lafzın muhtevasına dahil etmiştir.²⁵

"مِنْ" harf-i cerri, olumsuz cümlelerde nekre kelimelerin başına geldiğinde umûm manası verme özelliğine sahip lafızlardan biridir. Buna göre, bir kişi "ما جاءني من رجل" – Bana hiçbir adam gelmedi." dediğinde, "racul" olarak nitelendirilebilecek hiç kimsenin gelmediği anlaşılmaktadır. Bu kullanım Kur'ân-ı Kerim'de de mevcuttur. Örneğin, (قَالَ يَا قَوْمِ اغْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ) - "Dedi ki, 'Ey Kavmim! Allah'a kulluk edin. Sizin O'ndan başka hiçbir ilahınız yoktur.'" ²⁶ ve (وَمَا تَأْتِيهِمْ مِنْ آيَةٍ مِنْ آيَاتِ رَبِّهِمْ إِلَّا كَانُوا عَنْهَا مُعْرِضِينَ) - "Onlara Rableri'nin ayetlerinden hiçbir ayet gelmemiştir ki, ondan yüz çevirmiş olmasınlar."²⁷ ayetlerinde geçen "مِنْ" harf-i cerrinin başına geldiği kelimeler tüm fertlerini kapsayıcı bir anlam taşımaktadır.²⁸

Nekre kelime, inkâr mânasındaki sorularda yer aldığı da yine umûm ifade etmektedir. Buna örnek olarak (وَكَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنْ قَرْنٍ هَلْ يُحِصُّ مِنْهُمْ مِنْ أَحَدٍ أَوْ) - "Biz onlardan önce kaç millet helak ettik! Sen herhangi birinden bir şey hissediyo musun ya da onların hafif de olsa seslerini duyuyo musun?"²⁹ ayeti verilebilir. Bu kullanım, nefy mânasını vurgulamaktadır.³⁰ Burada da dikkat edilecek olursa inkar manasından dolayı olumsuzluk hakimdir.

²³ Karâfi, *Nefâ'isü'l-uşûl*, 1/1796.

²⁴ İsnevî, *Nihâyetü's-sûl*, 185; Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdürrahîm b. el-Hasen b. Alî el-Ümevî el-İsnevî, *et-Temhîd fî Tahrici'l-furû' 'ale'l-uşûl*, thk. Muḥammed Hasan Heyto (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1978), 318, 319; Zerkeşî, *Teşnîfü'l-mesâmi'*, 2/673, 674. Ayrıca bk: Pezdevî, *Kenzü'l-vüşûl ilâ ma'rifeti'l-uşûl*, 207.

²⁵ Molla Civen, *Nûrû'l-envâr*, 1/219.

²⁶ el-Hûd 11/84.

²⁷ el-En'âm 6/4.

²⁸ Karâfi, *el-İkdu'l-manzûm*, 1/425, 426.

²⁹ Meryem 19/98.

³⁰ İbnü'n-Neccâr el-Fütûhî, *Şerhu'l-Kevkebi'l-Munîr*, 1/239; Ba'î, *ez-Zuḥru'l-Harîr*, 1/474.

1.1.2. Olumlu Cümlelerde Genel Bir Sıfat Bitişen Nekre Lafızlar

Daha önce belirtildiği üzere, olumlu cümlelerde yalın bir halde kullanılan nekre kelimeler umûm ifade etmezler. Bununla birlikte olumlu cümlede yer alan nekre kelimeye fiil veya zarf şeklinde bir sıfat eklendiğinde, söz konusu kelime umûm ifade etme özelliği kazanmaktadır.³¹

Olumlu cümlelerdeki nekre kelimelerin hâs lafız mı yoksa âm lafız mı olduğunun belirlenmesi nasların anlaşılması açısından kritik bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda (وَلَعَبْدٌ مُّؤْمِنٌ خَيْرٌ مِنْ مُّشْرِكٍ) ayeti “Herbir mü’min köle, herbir müşrik köleden daha hayırlıdır.”³² şeklinde anlaşılmalıdır.³³ Görüldüğü üzere nekre bir isme bitişen mümin olma vasfı, umûm ifade edip mümin olan kölenin, müşrik olandan her durumda üstün olduğunu ifade eder hâle getirmektedir. Bu da imân vasfına yapılan özel bir vurguyu umûmileştirerek ortaya çıkarmaktadır.

Bu kuralların mükelleflerin fiillerine olan etkisi de dikkat çekicidir. Örneğin, bir şahıs “والله لا أكلّم أحدا إلا رجلا كوفي” – Allah’a yemin olsun ki, Kûfeliler hariç, hiçbir kimse ile konuşmayacağım.” ifadesini kullandığında, başlangıçta hiç kimseyle iletişim kurmama niyeti görülmektedir. Ancak “إلا” edatının kullanımı, ifadeyi olumlu bir yapıya dönüştürdüğünden bu ifadeyi kullanan kişi, iletişim kuracağı kişilerin sadece Kûfeli vasfına sahip bireylerden müteşekkil olacağını beyan etmiştir. Çünkü cümle, bir nekre kelimeye bitişmiş sıfatın kullanıldığı olumlu bir cümledir.³⁴ O halde bu kişi Kûfeliler ile konuştuğu takdirde yeminini bozmuş sayılmazken, Kûfeli olmayan ile konuştuğunda derhal yeminini bozulmaktadır. Aynı şekilde “والله لا أقربكما إلا يوما أقربكما فيه” – Allah’a yemin olsun ki, ikinize de yaklaştığım gün harici yaklaşmayacağım.” diyen bir kimse ilk olarak iki hanımına yaklaşmayacağına dair yemin etmektedir. Fakat daha sonra o iki hanımına yaklaştığı günü sıfatlaştırıp hariç tutarak cümleyi olumlu hâle getirmiştir. Buna göre bu yemin hiçbir zaman geçerlilik kazanamayacaktır. Çünkü iki hanımına yaklaştığı bütün günleri istisna etmiştir. Bu yüzden hanımlarına ne zaman yaklaşırsa, o yaklaştığı bütün günler ettiği yemininden müstesnadır.³⁵ Bu durumda bu kişinin talakının bu

³¹ Ebû Zeyd Ubeydullâh (Abdullâh) b. Ömer b. İsâ ed-Debûsî, *Takvîmü'l-edille fi'l-uşûl*, thk. Halîl Muhîyî'd-dîn el-Meys (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-ilmîyye, 2001), 1/114; Pezdevî, *Kenzü'l-vüşûl ilâ ma'rifeti'l-uşûl*, 207; Serahsî, *el-Uşûl*, 1/161; Karâfî, *el-İkdu'l-manzûm*, 2/27; Karâfî, *Nefâ'isü'l-uşûl*, 5/2043; Ebû'l-Berekât en-Neseî, *Metnü'l-Menâr*, 6; Emîr Pâdişah, *Teyşîrü't-Tahrîr*, 1/219.

³² el-Bakara 2/221.

³³ Teftâzânî, *et-Telvîh*, 1/103; Molla Fenârî, *Fuşûlü'l-bedâ'iy*, 2/71; Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Misrî İbn Nuceym, *Fethu'l-ğaffâr fî şerhi'l-Menâr* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-ilmîyye, 2001), 125.

³⁴ Debûsî, *Takvîmü'l-edille fi'l-uşûl*, 1/114; Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 2/19; İbn Emîru Hâc, *et-Takrîr ve't-tahbir*, 1/199.

³⁵ Serahsî, *el-Uşûl*, 1/161; Siğnâkî, *el-Kâfî*, 2/730; Ebû'l-Berekât en-Neseî, *Metnü'l-Menâr*, 6; Teftâzânî, *et-Telvîh*, 1/108.

ifadeyle herhangi bir şekilde irtibatlandırılması mümkün değildir.

Olumlu cümlelerdeki nekre kelimelere sıfat bitişmesiyle umûm ifade etmesinin bir diğere örneğı “أیما إهاب دبغ فقد طهر” – “Hangi deri tabaklanırsa, temiz olur.” hadîs-i şerifinde açıkça görölmektedir. Bu rivayette geçen “دبغ” fiili sıfat olarak değerelendirildiğinden eti yenen veya yenmeyen tüm hayvanların derilerinin tabaklanma işlemi sonrasında temizlenmiş olacağı sonucuna ulaşılmaktadır.³⁶

Bu kuralların mezheplerin doktrinleşmesinde ne derece önemli olduğı az sonra gelecek olan ayetin Hanefiler tarafından yorumlanmasında kendini göstermektedir. Hanefi mezhebine göre rehin kabzedilmeden önce hiçbir hüküm ifade etmez. Bu hükmün dayanağı ise ayette Allah'ın (c.c.) (وَلَمْ تَجِدُوا) (كَاتِبًا فَرِهَانًا مَقْبُوضَةً ”...Yazanı bulamazsanız, kabzedilmiş her bir rehin kafidir.”³⁷ buyurarak olumlu bir cümlede geçen nekre bir kelimeyi “مقبوضة” vasfıyla nitelendirmesidir. Hanefilere göre bu nitelendirme sebebiyle tüm rehinlerin hukukî geçerlilik kazanması için kabz şart kılınmıştır. Buna göre kabzedilmeyen hiçbir rehin hukukî sonuç doğurmamaktadır.³⁸

1.1.3. Şart Cümlelerindeki Nekre Lafızlar

Nekre kelimeler şart cümlelerinde kullanıldıklarında vaz'ları itibariyle umûm ifade ederler.³⁹ Bu yüzden “إن جاءك أحد أكرمته” – Sana biri gelirse, ona ikram ederim.” cümlesini söyleyen bir kimse, muhatabına kim gelirse gelsin izzet-i ikramda bulunmak durumundadır. Birisi geldikten sonra bir başkası da gelse, yine ona da ikramda bulunmak zorundadır. Bu kuralın Kur'ân-ı Kerim'den örneğı ise (وَإِنْ أَحَدٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ اسْتَجَارَكَ فَأَجِرْهُ حَتَّى يَسْمَعَ كَلَامَ اللَّهِ ثُمَّ أَبْلِغْهُ مَأْمَنَهُ) - “Müşriklerden biri senden himaye isterse onu, kendisi Allah'ın sözünü duyana kadar himaye et. Sonra da onu güvenli olacağı yerine ulaştır.”⁴⁰ ayetidir. Söz konusu ayette nekre olarak geçen “أحد” kelimesi, şart edatı ile kullanıldığı için umûm ifade etmektedir. Yani müşriklerden her kim emân isterse, ona emân verilmesi gerekmektedir.⁴¹ Benzer bir kullanım, (مَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَلِنَفْسِهِ),

³⁶ Ebû Muhammed Fahrüddîn Osmân b. Alî b. Mihcen b. Yûnus es-Sûfî el-Bârî ez-Zeylaî, *Tebyînu'l-hakâ'ik* (Kahire: el-Matba'atü'l-Kübra el-Emîriyye, 1895), 1/25.

³⁷ el-Bakara 2/283.

³⁸ Zeylaî, *Tebyînu'l-hakâ'ik*, 6/63; Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed Bedreddin el-Aynî, *el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye*, thk. Eymen Sâlih Şa'bân (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-ilmîyye, 2000), 12/467.

³⁹ Karâfî, *Nefâ'isü'l-uşûl*, 4/1921; Karâfî, *el-'ikdu'l-manzûm*, 1/564; Ebü'l-Hasen Alî b. Abdilkâfî b. Alî b. Temmâm Takiyyüddin es-Sübkî, *el-lbhâc fî şerhi'l-Minhâc*, thk. Ahmed Cemal ez-Zemzemî - Nureddin Abdulcebâr Sağırî (Beyrut: Dârü'l-Buhûs li'd-dirâsâti'l-İslâmiyye - İhyâü't-Türâs, 2004), 5/1679; İsnevî, *et-Temhîd*, 1/324; Zerkeşî, *Teşnîfü'l-mesâmi*, 2/690; İbnü'n-Neccâr el-Fütühî, *Şerhu'l-Kevkebi'l-Munîr*, 3/207.

⁴⁰ et-Tevbe 9/6.

⁴¹ Karâfî, *el-'ikdu'l-manzûm*, 1/364; Zerkeşî, *Teşnîfü'l-mesâmi*, 2/674; İbnü'n-Neccâr el-Fütühî, *Şerhu'l-Kevkebi'l-Munîr*, 3/141.

- “Kim iyi bir iş yaparsa, kendisinedir.”⁴² ayetinde görülmektedir. Yani kişi tüm salih amellerini, yalnızca kendisi için yapmıştır.⁴³

Umûm konusu, Kur’ân’ın doğru bir şekilde anlaşılması açısından büyük önem taşımaktadır. Bu noktada İbn Kayyım’ın (öl. 751/1350) şart cümlesindeki nekre kelimenin umûm ifade etme kaidesinden yola çıkarak (فَإِنْ تَنَزَّعْتُمْ فِي) - “Herhangi bir şey de anlaşmazlığa düşerseniz...”⁴⁴ ayetini bu minvalde açıklaması oldukça önemlidir. Nitekim kendisi, ayette şart bağlamında geçen nekre “شَيْءٍ” kelimesinin, müminlerin dini konularda karşılaştıkları her türlü ihtilafı, boyutuna ve niteliğine bakmadan Allah’a (c.c.) ve Rasûlü’ne (s.a.s.) sormaları gerektiğini ifade etmektedir. Ayrıca kendisi, eğer İslâm dininin bu iki kaynağında yeterli açıklamalar bulunmasaydı, Allah’ın (c.c.) böyle bir yönlendirme yapmasının yerinde olmayacağını da belirtmektedir. Bir başka ifade ile Yüce Allah’ın, çözüme kavuşturulamayacak bir kaynağa başvurmayı emretmesi mümkün değildir. Bu kullanım umûm ifade ettiğinden her ihtilafa düşülen konuda Allah’a (c.c.) başvurmak, Kur’an’a; Rasûlü’ne başvurmak ise sünnetine müracaat etmek anlamına gelmektedir.⁴⁵

Görüldüğü üzere, İbn Kayyım’ın dil kurallarını sistematik bir şekilde uygulaması neticesinde, ayetin anlamı net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. İbn Kayyım, şart cümlelerindeki nekre kelimelerin umûmiyet taşıması prensibinden hareketle her türlü ihtilafın çözümünün naslarda mevcut olduğunu metodolojik olarak izah etmektedir. Bu yaklaşım, fikhî meselelerin temelini naslara dayanması gerektiğini ve her bir fikhî meselenin çözümünün naslarda bulunduğunu bilimsel bir titizlikle ortaya koymaktadır.

1.1.4. İmtinân İçin Gelen Nekre Kelimeler

Nekre kelimeler, daha önce açıklandığı üzere olumlu cümlelerde yalın halde kullanıldıklarında umûm ifade etmezler. Ancak bu kuralın önemli bir istisnası, minnettarlık (imtinân) ifade etmek amacıyla kullanılan nekre kelimelerde görülmektedir. Bu özel kullanımda, olumlu cümlelerde yer alan nekre isim, herhangi bir sıfat almaksızın umûm ifade edebilmektedir.⁴⁶ Bunun bir örneği (فِيهِمَا فَاكِهَةٌ وَنَخْلٌ وَرُمَّانٌ) - “Orada tüm meyveler, hurma ve nar vardır.”⁴⁷

⁴² Fussilet 41/42.

⁴³ İbnü’n-Neccâr el-Fütûhî, *Şerhu’l-Kevkebi’l-Munîr*, 3/141; Zerkeşi, *Teşnîfü’l-mesâmi*, 2/674.

⁴⁴ en-Nisâ 4/59.

⁴⁵ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürâî ed-Dimaşkî el-Hanbelî İbn Kayyım el-Cevziyye, *İ’lâmü’l-muvakkı’în ‘an Rabbi’l-âlemin*, thk. Ebû Ubeyde İbn Hasan - Ebû Amr Ahmed Abdullah Ahmed (Suudi Arabistan: Dârü İbnî’l-Cevzî li’l-Neşr ve’t-Tevzî, 2002), 2/92.

⁴⁶ İsnevî, *et-Temhîd*, 1/325; Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Alî b. Ahmed el-Ensârî el-Mısırî İbnü’l-Mülakkın, *Tavzîh fi şerhi’l-Câmi’i’ş-şahîh* (Dimeşk: Dârü’n-Nevâdir, 2008), 2/194. Ayrıca Bk: İsnevî, *et-Temhîd*, 325.

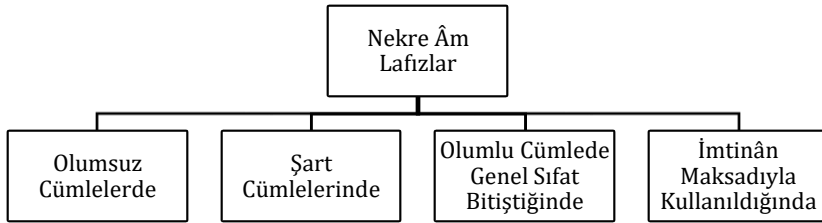
⁴⁷ er-Rahmân 55/68.

ayetindeki “fâkihe” kelimesi üzerinde görülmektedir. Buna göre, ayette murad edilen anlam, cennette meyvenin bulunduğu bildirilmesi değil, cennette bütün meyvelerin mevcut olduğuna dair umûmî bir beyandır.⁴⁸

Bu kullanıma bir başka örnek olarak (وَيُزِيلُ عَلَيْكُم مِّنَ السَّمَاءِ مَاءً لِّيُطَهِّرَكُم بِهِ) - “Sizi kendisi ile temizlemesi için semâdan üzerinize su indirir.”⁴⁹ ayeti verilebilir. Bu ayette su olarak nitelendirilebilecek tüm maddelerin temizleyici özelliği olduğu istidlâli, nekre kelimelerin imtinân sıyakından anlaşılmaktadır.⁵⁰ Buna göre Allah Teâlâ söz konusu ayette, suyu kullanım alanımızı -yani ihtiyacımızı- vurgulayarak imtinân manası vermiştir.

Buraya kadar anlatılan umûm bildiren nekre lafızların şematize edilmiş hali aşağıda verilmiştir:

Şekil 1. Umûm İfade Eden Nekre Lafızlar

Kaynak. Yazar Tarafından Şemalandırılmıştır.

1.2. Umûm İfade Eden Ma'rife Kelimeler

Bu başlık altında ma'rife kelimelerin umûm ifade etme yönleri esas alınarak incelenmiştir.

1.2.1 Ahd Mânasında Gelmemiş Ma'rife Kelimeler

Lâmu'l-ma'rifenin müfred bir kelimeye eklenmesi halinde ve söz konusu kelime ahd manası bulunmadığı takdirde, kelimenin anlamı umûm manası üzerine bina edilir.⁵¹ Buradaki umûmun Pezdevî'nin (öl. 482/1089) veya Şâfiî usulcülerinin savunduğu gibi cins için ya da dilcilerin ve usulcülerin cumhurunun savunduğu gibi istiğrâk için olması arasında herhangi bir fark yoktur.⁵²

⁴⁸ Ba'î, *ez-Zuḥru'l-Ḥarîr*, 474; Hasen b. Muhammed b. Mahmûd eş-Şâfiî Attâr, *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Celâl el-Maḥallî 'alâ Cem'i'l-cevâmi'* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 1/506.

⁴⁹ el-Enfâl 8/11.

⁵⁰ İsnvî, *et-Temhîd*, 325; Attâr, *el-Hâşiye*, 1/506.

⁵¹ Pezdevî, *Kenzü'l-vüṣûl ilâ ma'rifeti'l-uṣûl*, 208; Ebû'l-Berekât en-Nesefî, *Metnü'l-Menâr*, 6.

⁵² Molla Cîven, *Nûrü'l-envâr*, 1/225, 226.

﴿الزَّانِيَةُ وَالزَّانِي﴾ - “Zina eden erkek ve zina eden kadın...”⁵³ ve ﴿وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ﴾ - “Hırsız erkek ve hırsız kadın...”⁵⁴ ayetlerindeki had cezalarına ilişkin ifadelerdeki “sârik” ve “zânî” kelimeleri, ahd mânası taşımamakla birlikte, lâmu'l-ma'rife ile belirli hale getirilmiştir. Bunun sonucu olarak ise umûm ifade eder hale gelmişlerdir. Bu sebeple söz konusu ayetlerde belirtilen had cezaları, “sârik” ve “zânî” vasfını taşıyan her bireyi kapsamaktadır. Ancak bu kelimelerin ahd mânasında kullanılması durumunda, umûm ifade etme özelliklerini yitirecekleri açıktır.⁵⁵ Benzer şekilde, bir kimsenin “المرأة التي أتزوجها طالق – Evleneceğim kadın, boştur.” ifadesini kullanması durumunda da aynı kural gereğince, evleneceği her kadın kendisinden boşanmış sayılmaktadır.⁵⁶

Lâmu'l-ma'rife çoğul kelimelere eklendiğinde, umûm ifade ettiği için kelimenin çoğulluk anlamı ortadan kalkmaktadır. Şayet çoğulluk anlamının devam ettiği düşünülürse, bu tür bir kelimeye umûmiyet iddiası geçerliliğini yitirir hale gelir. Çünkü çoğulluk en az üç sayısını içerdiğinden üçten az olan birimlerin âm lafzın kapsamına dahil edilmesi mümkün olamaz. Fakat âm lafız, tahsis veya nesih söz konusu olmadıkça, işaret ettiği tüm birimleri istisnasız olarak kapsamak zorundadır.⁵⁷ Bu kuralın ayetlerdeki yansımasının şu örnek ile açıklanması mümkündür: Yüce Allah ﴿لَا يَحِلُّ لَكَ النِّسَاءُ مِنْ بَعْدُ﴾ - “Sana bundan sonra kadınlar helal olmaz.”⁵⁸ Ayetindeki çoğulluk anlamının düşmesi sebebiyle Hz. Peygamber'e (s.a.s.) artık tek bir kadınla evlenmek dahi yasak kılınmıştır. Bu nedenle buradaki yasak yalnızca üç kadını değil, bilakis tek bir evliliği dahi kapsamaktadır. Zira ifade umûm anlamı kazandığından içerdiği çoğulluk mânası olan üç sayısı artık kendisinden sakıt olmuştur. Benzer şekilde, umûm ifade eden kelimelerde çoğulluk anlamı düştüğünden ﴿إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسْكِينِ﴾ - “Zekatlar, fakirlerin ve miskinlerindir.”⁵⁹ ayetine

⁵³ el-Mâide 5/38.

⁵⁴ en-Nûr 24/2.

⁵⁵ Bk: Cessâs, *el-Fuşûl fi'l-uşûl*, 1/113; Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed el-Basrî el-Bâkîllânî, *et-Takrîb ve'l-irşâd (es-şâgîr)*, thk. Abdulhamid b. Ali Ebû Zeyd (Beyrut: Mü'essesetü'r-Risâle, 1998), 3/17; Ebû'l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf et-Tâî en-Nisâbü'rî el-İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî, *el-Burhân fî uşûli'l-fıkḥ*, thk. Salâh b. Muhammed b. Avide (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1997), 1/120; Ebû'l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf et-Tâî en-Nisâbü'rî İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî, *et-Telḥîş fî uşûli'l-fıkḥ*, thk. Abdullâh Cevlem en-Nebâlî - Beşîr Ahmed el-Amrî (Beyrut: Daru'l-Beşâiri'l-İslamiyye, ts.), 2/16; Ebû'l-Muzaffer Sem'ânî, *Ḳavâṭi'u'l-edille*, 1/167; Molla Cîven, *Nûrû'l-envâr*, 1/227.

⁵⁶ Pezdevî, *Kenzü'l-vüşûl ilâ ma'rifeti'l-uşûl*, 208; Serahsî, *el-Uşûl*, 1/161; Karâfî, *el-'ikdu'l-manzûm*, 2/30; Siğnâkî, *el-Kâfî*, 2/722; Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 2/16.

⁵⁷ Abdullatîf b. Firişte İbn Melek, *Şerḥu'l-Menâr fî uşûli'l-fıkḥ*, thk. İlyas Kaplan (İstanbul: Dâru'l-İrşâd, 2014), 1/633, 634; Molla Cîven, *Nûrû'l-envâr*, 1/227.

⁵⁸ el-Ahzâb 33/52.

⁵⁹ et-Tevbe 9/60.

istinaden, yükümlü olan kişi zekâtını tek bir ihtiyaç sahibine verse dahi sorumluluğunu yerine getirmiş sayılır. Dolayısıyla zekât ödemesinin geçerli sayılması için en az üç kişiye dağıtılması şartı bulunmamaktadır.⁶⁰

Bu kuralın fûrûdaki yansıması ise şöyledir: Bir kimse “والله لا أتزوج النساء – Allah’a yemin olsun ki, kadınlarla evlenmem.” şeklinde yemin etse, tek bir kadınla evlense bile yeminini bozmuş sayılır. Nitekim bu kelime umûm ifade ettiği için, içerdiği çoğulluk mânası düşmüştür. Bu nedenle yeminin bozulması için en az üç kadınla evlenmesinin söylenmesi mümkün değildir.⁶¹

Az önce de değinildiği üzere lâmu’l-ma’rife ahd mânasını ifade etmek üzere kullanıldığında mu’arref olan kelime ister cem’ (çoğul) ister müfred (tekil) olsun kesinlikle umûm ifade edemez. Bu yüzden (فَعَضَى فِرْعَوْنُ الرَّسُولَ فَأَخَذْنَاهُ) – “Firavun, (o) peygambere isyan etti. Biz de onu şiddetli bir şekilde yakaladık.”⁶² ayetindeki “الرسول” kelimesi umûm ifade eden lafızlardan değildir. Çünkü bu kelime, bir önceki ayetteki (إِنَّا أَرْسَلْنَا إِلَيْكُمْ رَسُولًا شَاهِدًا عَلَيْكُمْ) – “Biz size şahit bir peygamber gönderdik, tıpkı firavuna bir peygamber gönderdiğimiz gibi.”⁶³ “رسولا” kelimesine işaret etmekte olup ahd mânasında kullanılmıştır.⁶⁴

Eğer bir kelimenin lâmu’l-ma’rife ile istiğrâk için mi yoksa ahd için mi kullanıldığı hususunda kesin bir bilgi bulunmuyorsa, asıl olan, bu kelimenin istiğrâk ifade ettiğinin kabul edilmesidir. Zira lâmu’l-ma’rife bir kelimeyi aslî olarak umûm ifade eder hâle getirmektedir. Ahd anlamında kullanımı ise arızî bir durum olup karine gerektirmektedir. Bu sebeple herhangi bir karinenin bulunmadığı yerlerde aslın geçerli olması gereklidir.⁶⁵

Lâmu’l-ma’rife alan isimler bağlamında önemli bir noktayı vurgulamak gerekir: Bir kelimenin müzekker veya müennes olması, o kelimenin kapsamını doğrudan belirlemektedir. Örneğin, “الرجال” kelimesi yalnızca erkekleri, “النساء” kelimesi ise yalnızca kadınları kapsamaktadır. Çünkü bu kelimeler yalnızca ilgili cinsi ifade etmek üzere vaz’ edilmişlerdir. “الناس” kelimesi ise hem erkekleri hem kadınları kapsayacak şekilde vaz’ olunmuştur. “المسلمون” ve “المسلمات” gibi terimlerin kullanımında nasıl bir yaklaşım benimseneceği ise tartışmalıdır. Şâfiî mezhebi, özel bir delil bulunmadığı durumlarda, bu kelimelerin kullanıldıkları cinsiyeti kapsadığını belirtmektedir.⁶⁶ Hanefîler ise

⁶⁰ Molla Cîven, *Nûrû’l-envâr*, 1/227.

⁶¹ Bk: Ebû’l-Berekât en-Nesefî, *Metnû’l-Menâr*, 6; Molla Cîven, *Nûrû’l-envâr*, 1/227.

⁶² el-Müzzemmil 73/16.

⁶³ el-Müzzemmil 73/15.

⁶⁴ Debûsî, *Takvîmü’l-edille fi’l-uşûl*, 1/112; Şîrâzî, *et-Tebşîra fî uşûlî’l-fıkıh*, 1/117; Zerkeşî, *el-Baḥru’l-muḥîṭ*, 4/132; İbnü’n-Neccâr el-Fütûhî, *Şerḥu’l-Kevkebi’l-Munîr*, 3/132; Molla Cîven, *Nûrû’l-envâr*, 1/228.

⁶⁵ İbnü’n-Neccâr el-Fütûhî, *Şerḥu’l-Kevkebi’l-Munîr*, 3/132; Ba’lî, *ez-Zuḥru’l-Ḥarîr*, 1/471.

⁶⁶ Zerkeşî, *Teşnîfü’l-mesâmi’*, 2/706.

farklı bir yaklaşım benimseyerek çoğul formların kullanımında ayırım yapmışlardır. Bu ayırma göre, müzekker çoğul formu kullanıldığında muhataplar arasında hem erkekler hem de kadınlar varsa, bu form her iki cinsi de kapsamaktadır. Ancak ortamda her iki cinsiyet bulunmasına rağmen dişil çoğul formu kullanılıyorsa, bu sadece kadınları kapsadığı mânasına gelmektedir. Ayrıca, ortamda yalnızca kadınlar olsa bile müzekker çoğul formu kullanıldığında, bu form kadınları kapsamış sayılmamaktadır.⁶⁷ Tüm bu kullanımlarda da cinsin ya da cinslerin hepsini medlûllerini umûm üzere ele aldığı dikkatlerden kaçmamalıdır.

1.2.2. Muzâf Olan İsimler

Cins isimler muzâf olduklarında umûm ifade ederler.⁶⁸ Bu bağlamda, (فَلْيَحْذَرِ) – “O’nun emrine muhalefet edenler sakınsınlar!”⁶⁹ ayetinde geçen “أمره” ifadesi, “كل أمره” anlamını kapsayacak şekilde değerlendirilmelidir.⁷⁰ Bu prensip doğrultusunda, bir kişinin “مالي صدقة – Malım sadakadır.” ifadesini kullanması durumunda, sahip olduğu tüm malvarlığı bu ifadenin kapsamına dahil olur. İzafet yapısındaki umûm bildiren isimlerin kapsayıcı anlamı, kelimenin tekil, ikil veya çoğul formlarından herhangi birinde kullanılmasından etkilenmez.⁷¹

(وَإِنْ تَعُدُّوا نِعْمَةَ اللَّهِ لَا تُحْصُوهَا) – “Allah’ın nimetlerini saysanız, saymazsınız.”⁷² ayetinde de yine aynı prensipten, “نعمة” kelimesini umûm üzere anlaşılması gerekmektedir. Yani bu kelime muzâf olan bir cins isim olması sebebiyle umûm ifade etmektedir.⁷³ Dolayısıyla, bu ayeti yalnızca literal anlamıyla yorumlayıp Allah’ın (c.c.) nimetlerinin sınırlı sayıda olduğunu öne sürmek metodolojik açıdan hatalı bir yaklaşımdır. Zira ayet umûm anlamını içerdiğinden burada kastedilen nimetlerin sayısal olarak sınırlandırılması değil, bütün nimetleri kapsayacak şekilde umûm ifade etmesidir. Bu bağlamda, hiçbir insan Allah’ın (c.c.) nimetlerini tam olarak sayabilecek kapasiteye sahip değildir.

Dört hanımı olan bir kimsenin “زوجتي طالق – Zevcem boştur.” ifadesini kullanması halinde, hangi eşlerin boşanmış sayılacağı konusundaki görüş

⁶⁷ Ebû'l-Berekât en-Neseî, *Metnû'l-Menâr*, 12; İbn Emîru Hâc, *et-Takrîr ve't-tahbîr*, 1/213.

⁶⁸ Bilmen, *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kâmûsu*, 70; Karâfî, *el-'İkdu'l-manzûm*, 1/192; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Müflih b. Muhammed el-Makdisî er-Râminî İbn Müflih, *Uşûlu'l-Fıkh*, thk. Fahd b. Muhammed es-Sedehân (Mektebetü'l-Ubeykân, 1999), 2/771; Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed b. Abdullah eş-Şevkânî, *Irşâdu'l-fuḥûl ila teḥkîki'l-Haḳ min 'İlmi'l-uşûl*, thk. Ahmed Azvî İnâye (Dârü'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1999), 1/304.

⁶⁹ en-Nûr 24/63:

⁷⁰ Bilmen, *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kâmûsu*, 1/70.

⁷¹ Karâfî, *el-'İkdu'l-manzûm*, 1/366.

⁷² en-Nahl 16/18.

⁷³ Ba'î, *ez-Zuḥru'l-Harîr*, 1/472.

ayrılığı, muzâf olan cins isimlerin umûm anlamı içerdiği prensibine karşı bir itiraz olarak değerlendirilebilir.⁷⁴ Ancak buradaki görüş ayrılığının kaynağı, ifadenin umûm anlam taşıyıp taşımadığı değil, örfün bu ifadeyi husûslaştırıp husûsleştirmemesidir.⁷⁵ Bu nedenle söz konusu itiraz, isabetli değildir.

1.2.3. İsm-i Mevsuller

İsm-i mevsuller tüm çeşitleri ile beraber umûm ifade eden ma'rife kelimelerdendir.⁷⁶ İsm-i mevsullerden olan “من” ve “ما” da vaz' itibarıyla umûm ifade etmektedirler. Fakat umûm ifade etmelerini engelleyen karineler bulunursa, o zaman kendilerindeki umûm mânaları sakıt olmaktadır.⁷⁷ Mesela (فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ وَمَنْ كَانَ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ) – “Sizden ayı her kim görürse, Ramazan orucunu tutsun. Hasta olan ya da seferî olan ise sayısınca başka günlerde tutsun.”⁷⁸ ayetindeki oruç emri burada örnek olarak verilebilir. Çünkü “من” umûm üzere olmasına rağmen hastalık gibi sebeplerle tahsis edilmiştir.

İsm-i mevsullerin umûm ifade etmesi kaidesi bağlamında Hz. Peygamber'in (s.a.s.) fem-i mübarekenden şeref-sâdır olan “من دخل دار أبي سفيان فهو آمن” – “Kim Ebû Süfyân'ın evine girerse o güvendedir.” cümlesi verilebilecek bir başka örnektir. Burada ism-i mevsul umûm ifade ettiğinden Ebû Süfyân'ın evine girenlerin hiçbirine dokunulmamıştır. Çünkü bu cümle, kadın-erkek-çocuk-yaşlı vs. herkese şamildir.⁷⁹

Yukarıdaki cümlenin kişilere şumulü bakımından umûm ifade ettiği açıktır. Fakat zaman açısından da umûm ifade edip etmediği hususu ayrıca değerlendirilmesi gereken bir meseledir. Burada şüphesiz ki bağlamın ortaya koyduğu karineler dikkate alınmalıdır. Hz. Peygamber (s.a.s.) bu sözünü Mekke fethi bağlamında söylediği için Mekke fethi ile kayıtlandırılması en isabetli yaklaşımdır.⁸⁰

⁷⁴ Bk: Karâfi, *el-'İkdu'l-manzûm*, 1/191, 192; İbn Müflih, *Uşûlu'l-Fıkh*, 1/771.

⁷⁵ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 1/304. Başka bir örnek ve değerlendirmesi için bk: Zerkeşî, *el-Baḥru'l-muḥîṭ*, 4/146.

⁷⁶ Karâfi, *el-'İkdu'l-manzûm*, 1/367-372.

⁷⁷ Pezdevî, *Kenzü'l-vüṣûl ilâ ma'rifeti'l-uşûl*, 204, 205; Ebû'l-Berekât en-Nesefî, *Metnü'l-Menâr*, 6. Mecaz kabilinden bazı istisnaları bulunsada “من” akıllı canlılar için, “ما” akılsızlar için kullanılmaktadır. İstisnalarını aşağıdaki ayetlerde görmek mümkündür.

﴿لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا وَمَا تَحْتَ الثَّرَى﴾

Nisâ 4/3: ﴿فَأَنذِرْهُمْ أَن يُضِلُّوا مَا ظَلَمَ لَكُمْ﴾

Şems 91/5: ﴿وَالسَّمَاءِ وَمَا بَيْنَهُمَا﴾

Nûr 24/45: ﴿فَمِنْهُمْ مَنْ يَمُوشِي عَلَى بَطْنِهِ وَمِنْهُمْ مَنْ يَمُوشِي عَلَى رِجْلَيْنِ وَمِنْهُمْ مَنْ يَمُوشِي عَلَى أَرْبَعٍ يَخْلُقُ اللَّهُ مَا يَشَاءُ﴾

⁷⁸ el-Bakara 2/185.

⁷⁹ Debûsî, *Takvîmü'l-edile fi'l-uşûl*, 1/112; Serahsî, *el-Uşûl*, 1/155; Alâeddin es-Semerkanî, *Mizânü'l-uşûl fi netâ'ici'l-'ukûl*, 1/277; Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 3/1306.

⁸⁰ Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tâhir et-Tûnisî İbn Âşûr, *Maḳâṣidü's-şer'i'ati'l-İslâmiyye*, thk. Muhammed el-Habîb (Katar: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 2004), 3/291.

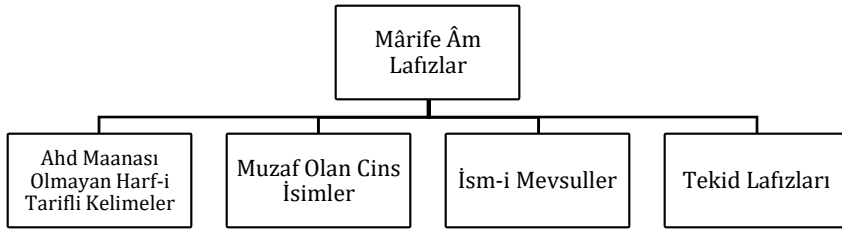
İsm-i mevsullerdeki umûmun, anlama etkisi konusunda en güzel örneklerden biri fıkıh usûlû literatüründe “إن كان ما في بطنك غلاماً فأنت حرة” – Eğer karnında olan, erkek çocuksa sen hürsün!” cümlesi bağlamında verilmiştir. Bir kimse cariyesine bu sözü söylemiş olsa ve cariyeye bunun üzerine bir erkek çocuk dünyaya getirirse hürriyetini kazanmış olur. Fakat tek bir batında erkek çocuğun yanında bir de kız çocuk doğuracak olsa cariyeye hür olamaz.⁸¹ Zira buradaki “ما” umûm bir anlam ifade etmektedir. Bu ifadeyi kullanan şahıs, “ما”nın umûm anlamından hareketle cariyenin özgürlüğünü doğacak çocuğun erkek olması şartına bağlamıştır. Yani cariyenin doğuracağını hepsi bütünüyle erkek olmalıdır. Dolayısıyla erkek çocuklarla beraber bir kız çocuk dünyaya gelse dahi ifadenin umûm anlamı geçerliliğini yitireceğinden cariyenin özgürlüğüne kavuşması mümkün değildir.

1.2.4. Tekid Lafızları

Arapçada tekid için kullanılan “نفس” ve “عين” kelimeleri ve bunların çekimli türevleri de umûm ifade eden kelimelerdendir. İlki için “قبضت المال نفسه” – Malın kendisini kabzettim.” ve ikincisi için “قبضت المال عينه” – Malın kendisini kabzettim.” örnek olarak verilebilir.⁸² Yani buradaki mâna tüm malı kabzetmesi ile sabittir.

Buraya kadar anlatılan umûm bildiren ma'rife kelimelerin şematik tasviri aşağıda verilmiştir:

Şekil 2. Umûm İfade Eden Ma'rife Lafızlar

Kaynak. Yazar Tarafından Şemalandırılmıştır.

⁸¹ Ebû Alî Ahmed b. Muhammed b. İshâk eş-Şâî, *Uşûlû's-Şâî* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1982), 1/23; Serahsî, *el-Uşûl*, 1/157; Ebü'l-Berekât en-Neseî, *Metnü'l-Menâr*, 6; Teftâzânî, *et-Telvîh*, 1/111; Molla Fenârî, *Fuşûlü'l-bedâiyi*, 2/75.

⁸² Karâfî, *el-'Ikdu'l-manzûm*, 1/362, 363.

1.3. Ma'rife ya da Nekre Olarak Kullanılabilen Lafızlar

Burada hem ma'rife hem de nekre olarak kullanılabilen ve umûm ifade eden lafızlar incelenecektir.

1.3.1. "كل"

"كل" genellikle isimlerin başına gelir ve geldiği ismi umûm üzere sabit kılar.⁸³ Bu nedenle "وَكُلُّهُمْ أَتِيَهُ يَوْمَ الْقِيَمَةِ قَدْراً" - "Onların hepsi kıyamet gününde O'na tek tek gelir."⁸⁴ ayetinde herkesin kıyamet gününde geleceği mânası "كل" lafzının umûm ifade etmesinden dolayı sabit olmaktadır. Bir başka örnek olarak "وَكُلُّ أَتَوْهُ دَاخِرِينَ" - "Hepsi, O'na zelil bir şekilde gelir."⁸⁵ ayetindeki "كل" lafzı da mâna cihetiyle umûma delâlet etmektedir.⁸⁶ Bu nedenle ayetin mânasında herkesin istisnasız bir şekilde O'na geldiği anlaşılmaktadır. Ayrıca ilk örnekte ma'rife, ikinci örnekte ise nekre olarak kullanıldığı dikkatlerden kaçmamalıdır.

Mükelleflerin lafızlarından bir örnek vermek gerekirse "كل امرأة أتزوجها فهي" - Evleneceğim her bir kadın boştur. " cümlesi zikredilebilir. Bu sözü söyleyen şahıs hangi kadınla evlenirse evlensin, evlendiği kadın kendisinden boş olur. Çünkü "كل" kelimesi başına geldiği ismi umûm mânasında ele almayı gerektirmektedir.⁸⁷

"كل" lafzında nekre ismin başına ya da ma'rife ismin başına gelmesi yönüyle birtakım farklılıklar mevcuttur. Çünkü "كل" kelimesi nekre isme gelince, o ismin umûm-ı efrâdını yani tüm fertlerini kapsamayı gerektirmektedir.⁸⁸ Yani mükellef "أنت طالق كل تطليقة" - Sen bütün boşama ile boşsun" dediğinde talakın bütün fertlerini kapsamayı (umûm-ı efrâd) mânası vardır. Bu nedenle bu sözü söyleyen bir kocanın karısı, üç talak ile boşanmış sayılır.⁸⁹ Fakat "كل" kelimesi ma'rife bir isme gelince, bu sefer geldiği ismi oluşturan tüm cüzlere şâmil olmayı (umûm-i eczâ) gerektirmektedir.⁹⁰ Bundan dolayı bir kimse "أنت طالق كل التطليقة" - Sen tek boşama ile boşsun." dese, talak parçalara ayrılmayacağından bundan bir tüm talak anlaşılmaktadır. Bu nedenle bu

⁸³ Ebû'l-Hüseyn el-Basrî, *el-Mu'temed*, 1/189; Pezdevî, *Kenzü'l-vüşûl ilâ ma'rifeti'l-uşûl*, 205; Serahsî, *el-Uşûl*, 1/157, 158; Alâeddin es-Semerkandî, *Mizânü'l-uşûl fî netâ'ici'l-ukûl*, 1/273. "كل" kelimesinin farklı kullanımları ve bu kullanımlarda ifade ettiği manalar için Bk: İbnü'n-Neccâr el-Fütûhî, *Şerhu'l-Kevkebi'l-Munîr*, 3/123-127.

⁸⁴ Meryem 19/95.

⁸⁵ en-Neml 27/87.

⁸⁶ Karâfî, *el-'Ikdu'l-manzûm*, 1/351.

⁸⁷ İbn Melek, *Şerhu'l-Menâr*, 1/605.

⁸⁸ Ebû'l-Berekât en-Nesefî, *Metnü'l-Menâr*, 6.

⁸⁹ İbn Melek, *Şerhu'l-Menâr*, 1/606; Molla Cîven, *Nûrû'l-envâr*, 1/214. Ayrıca Bk: Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad eş-Şeybânî, *el-Câmi'u'l-kebîr*, thk. Ebu'l-Vefâ el-Afğânî (Lahor: Dârü'l-Meârifî'l-Nu'mâniyye, 1981), 181.

⁹⁰ Ebû'l-Berekât en-Nesefî, *Metnü'l-Menâr*, 6.

cümleyi söyleyen kocanın karısı tek talak ile boşanmış sayılır.⁹¹

“كل” kelimesine “ما” bitişip “كلما” haline geldiğinde umûmiyet fiillere sirayet eder. Bu fiil bir isme ihtiyaç duyuyorsa artık zımnen o isim de umûm üzere kullanılmış olur.⁹² Bu kuralın ayetleri anlamadaki etkisi üzerinden şu örneğin verilmesi mümkündür: (كَلَّمَا نَضِجَتْ جُلُودُهُمْ بَدَّلْنَاهُمْ جُلُوداً غَيْرَهَا) - “Derileri her kızardığında, onları başka deriler ile değiştiririz.”⁹³ ayetinin anlamında, onların derileri yanarak her kızardığında, başka derilerle değiştirileceği ifade edilmektedir. Dolayısıyla ayet, her bir kızarmayı içine alacak şekilde umûm ifade etmiştir.⁹⁴

1.3.2. “جميع”

“جميع” lafzı umûm ifade eden lafızlardandır.⁹⁵ “أجمع” ve türevleri de yine aynı şekilde umûm ifade etmektedir.⁹⁶

“كل” ile “جميع” lafızlarının her ikisi de umûm ifade etmesine rağmen mahiyet olarak birbirlerinden farklıdır. Çünkü “كل” lafzı infirâd üzerine yani başına geldiği ismi fert fert ele alırken, “جميع” lafzı ictimâ üzerine yani başına geldiği ismi bütününü ele almaktadır.⁹⁷ Aralarındaki bu farklılıklardan dolayı da ferî meselelerde farklı yansımaları vardır. Şöyle ki, “جميع من دخل هذا الحصن أولا” – Bu kaleye ilk olarak girenlerin bütününe, şöylece ödül vardır.” dense ve sonrasında on kişi beraberce kaleye girseler, verilecek olan ödülü hepsi aralarında bölüşürler. Çünkü “جميع” lafzı, başına geldiği ismi bir bütün olarak umûm ifade eden bir lafza çevirmektedir. Bu nedenle de ödül aralarında taksim edilir.⁹⁸ “كل” lafzı başına geldiği ismi fert fert umûm üzere kıldığından “كل من دخل هذا الحصن أولا” – Bu kaleye ilk olarak giren herkese, şöylece ödül vardır.” şeklindeki cümlede bir önceki örneğe göre farklıdır. Böyle bir cümle kurulduktan sonra kaleye on kişi birlikte girse her biri ayrı ayrı ödülü hak eder. Ödülün on altın olduğu düşünülürse ilk örnekte kişi başına bir altın düşerken, ikinci örnekte ise her bir kişi on altın

⁹¹ İbn Melek, *Şerhu'l-Menâr*, 1/606; Molla Civen, *Nûrû'l-envâr*, 1/214. Ayrıca Bk: Şeybânî, *el-Câmî'u'l-kebîr*, 181; el-Burhânibûrî Şeyh Nizâm, *el-Fetâva'l-Hindiyye* (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1892), 1/372.

⁹² Ebü'l-Berekât en-Neseî, *Metnû'l-Menâr*, 6.

⁹³ en-Nisâ 4/56.

⁹⁴ Pezdevî, *Kenzü'l-vüşûl ilâ ma'rifeti'l-uşûl*, 205.

⁹⁵ Pezdevî, *Kenzü'l-vüşûl ilâ ma'rifeti'l-uşûl*, 206; Ebü'l-Abbâs Muzafferüddîn Ahmed b. Alî b. Tağlib el-Ba'lebekkî el-İbnü's-Sââtî, *Bed'î'u'n-nizâm* (Mekke: Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, 1985), 2/440.

⁹⁶ Karâfî, *el-İkdu'l-manzûm*, 1, 359-361; Ba'î, *ez-Zuḥru'l-Harîr*, 469. “أكتع” ve türevleri, “أبصع” ve türevleri de umûm ifade etmektedir. Bk: Karâfî, *el-İkdu'l-manzûm*, 1/361, 362.

⁹⁷ Pezdevî, *Kenzü'l-vüşûl ilâ ma'rifeti'l-uşûl*, 206; Serahsî, *el-Uşûl*, 1/158; Ebü'l-Berekât en-Neseî, *Metnû'l-Menâr*, 6.

⁹⁸ Serahsî, *el-Uşûl*, 1/158; Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 2/10; Teftâzânî, *et-Telvîh*, 1/113, 114; İbn Emîru Hâc, *et-Takrîr ve't-tahbîr*, 1/205; Molla Fenârî, *Fuşûlû'l-bedâ'iyi*, 2/74, 79.

kazanmaktadır.⁹⁹ Varsayalım ki “من دخل هذا الحصن أولا فله النفل كذا” – Bu kaleye ilk olarak girene, şöylece ödül vardır.” ifadesi beyan edilmiş ve akabinde on kişi müştereken kaleye giriş yapmış olsun. Bu durumda hiçbir kimse mükafata hak kazanamamaktadır. Bunun sebebi, “من” lafzının umûm kapsamını sınırlandıran “أولا” kaydının mevcudiyetidir. Bu kayıt bulunmasaydı, kaleye giriş yapan her bir şahıs için, giriş sırasına bakılmaksızın, on altın tahsis edilmesi gerekecekti.¹⁰⁰ Bu bağlamda, umûm bildiren bir lafız kullanıldığında, diğer karinelerin de titizlikle değerlendirilmesi elzemdir.

“جميع” lafzını, “كل” lafzından ayıran bir diğer özellik ise “جميع”nin sadece ma'rife isimlere muzâf olabilesidir. Bu yüzden “جميع رجل” diye bir kullanım yanlışır.¹⁰¹ Son olarak “جميع” gibi umûm üzere kullanılan ve topluluk mânasına gelen “معشر”in de umûm ifade ettiğinin zikredilmesi önemlidir.¹⁰²

1.3.3. “أي”

“أي” lafzı hangi kelimenin önüne geliyorsa onu umûm üzere sabit kılmaktadır. Bazen “أي” lafzına “ما” bitişip, “أيما” hâlini alabilir. Bu hâli onun başına geldiği kelimeyi âm hâle getirmesine engel değildir. (ثُمَّ بَعَثْنَاهُمْ لِنَتَلَمَّ أَيُّ الْحِزْبَيْنِ أَخْضَى لِمَا) – “Sonra, iki topluluktan hangisini, kaldıkları süreyi daha iyi hesap edeceklerini bilmek için onları uyandırdık.”¹⁰³ ayetindeki, (أَيُّمَا الْأَجَلَيْنِ قَضَيْتُ فَلَا) – “İki süreden hangisini geçirirsem bana hiçbir düşmanlık yoktur.”¹⁰⁴ ayetindeki ve “أيما امرأة نكحت بغير إذن وليها فنكاحها باطل” – “Velisinin izni olmadan evlenen her bir kadının nikahı batıldır.” hadis-i şerifindeki “أي” lafzının başına geldiği kelimeyi umûm üzere sabit kılmasına örnek olarak verilebilir.¹⁰⁵

Yukarıdaki kullanıma ek olarak “أي” edatının soru veya şart maksadıyla kullanımı da umûm ifade etmektedir. Bu yüzden “أي وقت تخرج؟” – Hangi vakit çıkıyorsun?” cümlesindeki soru hâli¹⁰⁶ ve “أيهم يأتيني أكرمهم” – Onlardan hangisi gelirse ikram ederim!” cümlesindeki mefulü ifade eden şart hâli de yine umûm üzere kullanılmıştır.¹⁰⁷

⁹⁹ Bk: Serahsî, *el-Uşûl*, 1/158; İbnü's-Sââtî, *Bed'ü'n-nizâm*, 2/440; Teftâzânî, *et-Telvîh*, 1/91; Molla Fenârî, *Fuşûlû'l-bedâ'iyi*, 2/69.

¹⁰⁰ Ebü'l-Berekât en-Neseî, *Metnû'l-Menâr*, 6; İbn Nuceym, *Fethu'l-ğaffâr*, 121, 122; Molla Civen, *Nûrû'l-envâr*, 1: 215, 216, 217; Mahmûd b. Muhammed Tâcuddîn ed-Dihlevî, *İfâdatü'l-envâr fi idâ'eti uşûli'l-Menâr*, thk. Halid Muhammed Abdulvahid Hanefi (Kahire: Mektebetu'r-Rüşd, 2002), 170, 171.

¹⁰¹ İbnü'n-Neccâr el-Fütûhî, *Şerhu'l-Kevkebi'l-Munîr*, 3/127.

¹⁰² Ba'î, *ez-Zuḥru'l-Ḥarîr*, 469.

¹⁰³ el-Kehf 18/12.

¹⁰⁴ el-Kasas 28/28.

¹⁰⁵ İbnü'n-Neccâr el-Fütûhî, *Şerhu'l-Kevkebi'l-Munîr*, 3/122.

¹⁰⁶ İbnü'n-Neccâr el-Fütûhî, *Şerhu'l-Kevkebi'l-Munîr*, 3/122; Ba'î, *ez-Zuḥru'l-Ḥarîr*, 1/467.

¹⁰⁷ Karâfî, *el-İkdu'l-manzûm*, 1/399.

Mükelleflerin kurduğu cümlelerde ise meselâ “أَيُّ عبيدي ضريك فهو حر” – Kölelerimden hangisi sana vurursa, o hürdür.” diyen biri için, “أَيُّ” nekre lafzına, umûm bildiren “ضرب” sıfatı bitiştiğinden artık “أَيُّ” lafzı da umûm ifade eder hale gelmiştir. Nekre kelimeye umûm bildiren sıfatın bitişmesi, nekreyi umûm üzere sabit kıldığından kölelerin toplu veya münferit olarak dövmeleri durumunda hepsi hürriyetlerine kavuşurlar.¹⁰⁸ Fakat aynı kişi, “أَيُّ عبيدي ضريته فهو حر” – Kölelerimden hangisini döversen, o hürdür.” dese, bu sefer sadece ilk dövdüğü kişi azat olur. Zira burada dövmeye fiili belirsizlik ifade eden “أَيُّ” lafzına değil, muhataba nispet edildiğinden umûm ifade etme vasfını yitirmiştir.¹⁰⁹

Bu bağlamda, mevsûl, şart, soru ve mevsûf niteliklerini taşıyan “أَيُّ” ile bunların türevleri de umûm ifade etmektedirler.¹¹⁰

Buraya kadar anlatılan umûm bildiren ma'rife kelimelerin şematik tasviri aşağıda verilmiştir:

Şekil 3. Umûm İfade Eden Ma'rife veya Nekre Olabilen Lafızlar

Kaynak. Yazar Tarafından Şemalandırılmıştır.

2. Umûm İfade Eden Edatlar

Bu bölümde, edatların umûm bildirme konusundaki etkileri ele alınıp, umûm bildiren edatlara yer verilecektir.

2.1. Şart Edatları

Şart edatları, delalet ettiği tüm fertleri ve zamanları şümullü bir şekilde

¹⁰⁸ Tâcuddîn ed-Dihlevî, *İfâdatü'l-envâr*, 173.

¹⁰⁹ Ebü'l-Berekât en-Nesefî, *Keşfü'l-esrâr*, 1/189, 190; İbn Melek, *Şerhu'l-Menâr*, 1/625, 626.

¹¹⁰ Bk: Karâfî, *el-'İkdu'l-manzûm*, 1/399-405.

kapsamakta olup umûma delalet etmesinden ötürü tahsise uğraması caizdir. Bir örnekle açıklanacak olursa mesela “من دخل داري ضربته – Evime girene vururum.” cümlesi kullanıldığında, bu ifade eve giren tüm akıl sahiplerini kapsar. İşte bu cümlede herhangi bir yolla istisna geçerli kılınabilir. Bu yüzden müstesnayı, müstesna minhten çıkarmak aslında şart edatlarının umûma delalet edişinin delilleri arasında zikredilebilir. Ancak, istisna kabul eden her ifadenin umûm anlamı taşıdığı varsayılmamalıdır.¹¹¹

“ما” şart edatı olarak kullanıldığında umûm ifade ederek tüm durumları kapsar hale gelir. Zaman ile alakalı olan “ما” da umûm ifade etmektedir ve bu yüzden “لَأَعْظَمَنَّكَ مَا طَرَدَ اللَّيْلُ النَّهَارَ – Gece gündüzü kovaladıkça seni ululayacağım.” cümlesi tazimin gecenin gündüzü kovaladığı her zaman devam edeceğine delalet eder. Gece de gündüzü her bir saniye kovalamakta olduğundan söz konusu tazimin kesintisiz olarak devam etmekte olduğu mânası hâsıl olur. Zira umûmiyet bunu gerektirmektedir.¹¹² Ayetlerden örnek olarak (لَا يُؤَدُّ إِلَيْكَ إِلَّا) – “Onun üzerinde durmadıkça, sana ödemez.”¹¹³ ayeti zikredilebilir.¹¹⁴ Aynı şekilde masdarî “ما” müstakbel bir sîgadaki fiil ile kullanıldığında umûm ifade eder. Müstakbel sîga zorunluluğu, geleceğin herhangi bir şekilde hasra uğramayacağı ile alakalı bir durumdur. Bu yüzden “يَعْبُدُنِي مَا تَصْنَعُ – Yaptığın hoşuma gidiyor.” cümlesinde mütekellim, muhatabın bütün yapacaklarının hoşuna gideceğini ifade etmiş olur.¹¹⁵

وَقَالُوا مَهْمَا تَأْتِنَا – Bu yüzden Yahudiler (يَه مِنْ آيَةٍ لِنَسْخَرَنَهَا بِهَا فَمَا نَحْزُ لَكَ بِمُؤْمِنِينَ – “Dediler ki: ‘Bizi büyülemek için her ne mucize getirirsen getir, biz sana inanacak olanlardan değiliz.’”¹¹⁶ ayetinde umûm mânasını kastederek Hz. Mûsâ’nın (s.a.s.) mucize olarak getireceği hiçbir şeye inanmayacaklarını bildirmektedirler.¹¹⁷

“من” şart edatı olarak kullanıldığında başına geldiği fiile umûm mânası kazandırır. Bu yüzden (وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ) – “Kim zerre-i miskâl şer yaparsa, onu görür.”¹¹⁸ ayetinde “amel” olarak nitelendirilebilecek her şeye umûm cihetiyle şamildir.¹¹⁹

“حيث” ve “حيثما” şart için kullanıldığında mekânlar için umûm ifade eden

¹¹¹ Berabece bk: Ebû'l-Hüseyn el-Basrî, *el-Mu'temed*, 1/203; Zerkeşî, *Teşnîfü'l-mesâmi'*, 2/678.

¹¹² Karâfî, *el-'ikdu'l-manzûm*, 1/381-383.

¹¹³ Âl-i İmrân 3/75

¹¹⁴ Karâfî, *el-'ikdu'l-manzûm*, 1/382; Attâr, *el-Hâşiye*, 2/3.

Âl-i İmrân 3/75: ﴿...لَا يُؤَدُّ إِلَيْكَ إِلَّا مَا دُمْتَ عَلَيْهِ قَائِمًا...﴾

¹¹⁵ Karâfî, *el-'ikdu'l-manzûm*, 1/385; Attâr, *el-Hâşiye*, 2/3.

¹¹⁶ el-A'râf 7/132.

¹¹⁷ Karâfî, *el-'ikdu'l-manzûm*, 1/382.

¹¹⁸ ez-Zilzâl 99/8.

¹¹⁹ Karâfî, *el-'ikdu'l-manzûm*, 1/387; Alâeddin es-Semerikandî, *Mizânü'l-uşûl fî netâ'ici'l-'uqûl*, 1/275.

lafızlardandır, “حيث تجلس أجلس – Nerede oturursan, orada otururum.” cümlelerinde de aynı durum mevcuttur.¹²⁰

“إذا” ve “إِذَا” şart olarak kullanıldıklarında umûm ifade ederler. “ما”ı kullanım, “ما”sız kullanıma göre umûm mânasını daha güçlü bir şekilde ifade etmektedir.¹²¹

“أين” ve “كيف” edatları şart edatı olarak kullanıldıklarında ve bunların sonlarına “ما” eklenerek şart edatı halinde kullanımlarında da umûm ifade etmektedirler. “أي” ve “أَيُّما” aynı şekilde umûm ifade eden şart edatlarındandır.¹²²

2.2. Soru Edatları

“من” soru edatı olarak umûm ifade eder. Yani bir kimse “من عندك؟” - Yanında kim var?” dediğinde muhatabının yanında olabilecek tüm âkil olanları kastetmiştir. Âkil olmayanlar ise burada umûm kapsamında sayılmazlar.¹²³

“ما” soru edatı olarak kullanıldığında umûm ifade eder. “ما عندك؟” - Yanında ne var?” denildiğinde, muhatabın yanındaki akılsız olan her şey kastedilir. “ما” soru edatının uzatmasız yazımı da umûm ifade etmektedir. “(عَمَّ يَتَسَاءَلُونَ) – Ne hakkında soruyorlar?”¹²⁴ ayeti burada örnek olarak verilebilir.¹²⁵

Soru edatı olan “أين” kullanıldığında tüm mekânları, “كيف” kullanıldığında tüm durumları ve “متى” kullanıldığında tüm zamanları umûm üzere kapsar. Burada “متى” edatının kullanımında önemli bir kriter bulunmaktadır. Bu kriter ise belirsiz bir zaman dilimini sorgulama gerekliliğidir. Bu bağlamda, “متى يقدم زيد – Zeyd ne zaman gelir?” cümlesinde “متى” umûm üzere kullanılmışken, “متى تطلع الشمس – Güneş ne zaman doğar?” örneğinde ise umûm ifade etmemektedir. Zira güneşin doğuş zamanı âdeten bilinen bir olgudur.¹²⁶ Bu nedenle bağlamın da değerlendirilmesinin gerekliliği unutulmamalıdır.

“أَيُّ” de tıpkı “كيف” gibi ve “أَيَّان” tıpkı “متى” gibi umûm ifade etmektedir. İlki için (يَسْأَلُكُمْ خَزَنَةُ لَكُمْ فَأَنؤَا حَزَنَتُكُمْ أَيُّ شَيْئُكُمْ) – “Kadınlarınız ekin yerlerinizdir. Ekin

¹²⁰ Karâfî, *el-’İkdu’l-manzûm*, 1/414; 416. Fakat “حيث” haberî olarak kullanıldığında kendisindeki umûmiyet vasfı düşer. Çünkü haberî olarak kullanıldığında hasredilmiş olur. “جلس حيث جلس – Zeyd’in oturduğu yere oturdum.” cümlesinde olduğu gibi. Bk: Karâfî, *el-’İkdu’l-manzûm*, 1/414.

¹²¹ Karâfî, *el-’İkdu’l-manzûm*, 1/415, 417.

¹²² Karâfî, *el-’İkdu’l-manzûm*, 2/127.

¹²³ Ebû’l-Hüseyn el-Basrî, *el-Mu’temed*, 1/189.

¹²⁴ En-Nebe 78/1

¹²⁵ Karâfî, *el-’İkdu’l-manzûm*, 1/381, 382.

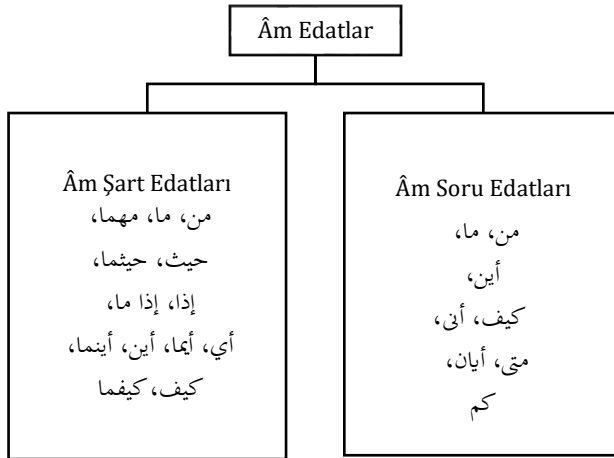
¹²⁶ Karâfî, *el-’İkdu’l-manzûm*, 1/412.

yerlerinize istediğiniz şekilde geliniz.”¹²⁷ ve ikincisi için de (يَسْأَلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ) – “Sana kıyameti sorarlar, ne zaman vuku bulacak diye.”¹²⁸ ayetleri örnek olarak verilebilir.¹²⁹

“كم” soru edatı olarak kullanıldığında tüm sayılara şâmil olduğundan âm bir lafızdır. Fakat haberi olarak kullanıldığında kendisindeki umûm mânasını kaybeder. Çünkü haberi olarak kullanıldığında sayı bellidir, belirliliğin olduğu yerde de umûmiyetten bahsedilmez. Mesela “كم مال أنفقته” – Ne kadar da mal infak ettim!” ve “كم عبد أعتقته” – Ne kadar da köle azat ettim!” cümlelerinde “كم” soru edatı olarak değil, haberi olarak kullanıldığından umûm ifade etmemektedir. Çünkü mütekellim zaten bu cümleyi söylerken infak ettiği malını ve azat ettiği kölesini bildiğinden burada sadece çokluğuna dikkat çekmektedir. Yani buradaki sayının mütekellim tarafından bilinmesi, umûmiyeti engellemektedir.¹³⁰ “كم” sorusunun cevabında zikredilecek olan “أحد - عشر” arasındaki adetler de umûm ifade etmektedirler.¹³¹

Buraya kadar anlatılan umûm bildiren edatların şematik tasviri aşağıda verilmiştir:

Şekil 4. Umûm İfade Eden Edatlar

Kaynak. Yazar Tarafından Şemalandırılmıştır.

¹²⁷ el-Bakara 2/22.

¹²⁸ en-Nâziât 79/42.

¹²⁹ Karâfî, *el-’ikdu’l-manzûm*, 1/413, 414.

¹³⁰ Karâfî, *el-’ikdu’l-manzûm*, 1/413.

¹³¹ Karâfî, *el-’ikdu’l-manzûm*, 1/426, 427.

3. Fiiller

Bu bölümde fiiller umûm ifade etmeleri açısından ele alınacaklardır.

3.1. Müteaddî Olumsuz Fiiller

Müteaddî olumsuz fiiller umûm ifade ederler. Söz konusu edilen bu fiillerin umûmiyetleri masdarlarına ve mefullerine şâmindir. Bu yüzden “والله لا آكل – Allah’a yemin olsun ki, yemem.” diyen bir kimsenin cümlesindeki “لا آكل – Yemem.” müteaddî olumsuz fiili hem tüm yeme çeşitlerini hem de yenilebilen her bir şeyi içine alır.¹³²

“لن”, “لا”, ve “لما” olumsuzluk edatları, kullanıldıkları fiillerin yapılmadığını tüm zamanları kapsayacak şekilde bildirdiklerinden umûm ifade ederler. İlkine örnek olarak (فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ أُعِدَّتْ) – “Eğer yapmazsanız, yapamayacaksınız. Yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten sakının! O ateş, kafirler için hazırlanmıştır.”¹³³ ayeti verilebilir. Bu ayette kâfirlerin ebediyete kadar bu meydan okumaya cevap veremeyeceklerini bildirilmektedir. İkincisi için örnek olarak (إِنَّهُ مَنْ يَأْتِ رَبَّهُ) – “Kim kendi rabbine suçlu bir şekilde gelirse, ona cehennem vardır. Orada ne ölür ne de yaşar.”¹³⁴ ayeti verilebilir. Burada da tüm gelecek zamanları kapsayacak şekilde cehennemde ölmeyecekleri ve yaşamayacakları bildirilmektedir. Üçüncüsüne örnek olarak ise “لم يقم زيد” – Zeyd kalkmadı.” cümlesi verilebilir. Burada Zeyd’in, bağlam içinde bu cümle kurulan zamana kadar ayağa kalkmadığını ifade edecek şekilde bir umûm vardır.¹³⁵

3.2. Nehy ve Emir Cümleleri

Nehy ifadelerin tekrar içerdiğini öne sürenler, bu ifadelerin âm lafız olarak da ele alınabileceğini belirtmektedirler. Bu görüşe göre, yasaklanan eylem tüm zamanları kapsadığında, terk etme anlamı sınırsız hale gelmekte ve bu durum umûm özelliğini ortaya çıkarmaktadır. Benzer şekilde, emir kipinin tekrarı içerdiğini savunanlar için de aynı metodolojik yaklaşım geçerlidir.¹³⁶

Buraya kadar anlatılan umûm bildiren fiillerin şematize edilmiş hali aşağıda verilmiştir:

Şekil 5. Umûm İfade Eden Fiiller

¹³² Karâfî, *el-’ikdu’l-manzûm*, 1/365; Zerkeşî, *Teşnîfü’l-mesâmi’*, 2/688.

¹³³ el-Bakara 2/24.

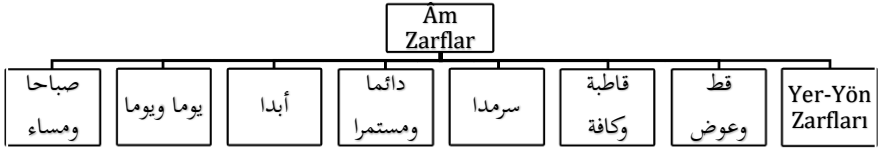
¹³⁴ Tâhâ 20/74.

¹³⁵ Karâfî, *el-’ikdu’l-manzûm*, 1/429, 430.

¹³⁶ Karâfî, *el-’ikdu’l-manzûm*, 2/58, 59.

Buraya kadar anlatılan nekre kelimelerin şematik tasviri aşağıda verilmiştir:

Şekil 6. Umûm İfade Eden Zarflar

Kaynak. Yazar Tarafından Şemalandırılmıştır.

Sonuç

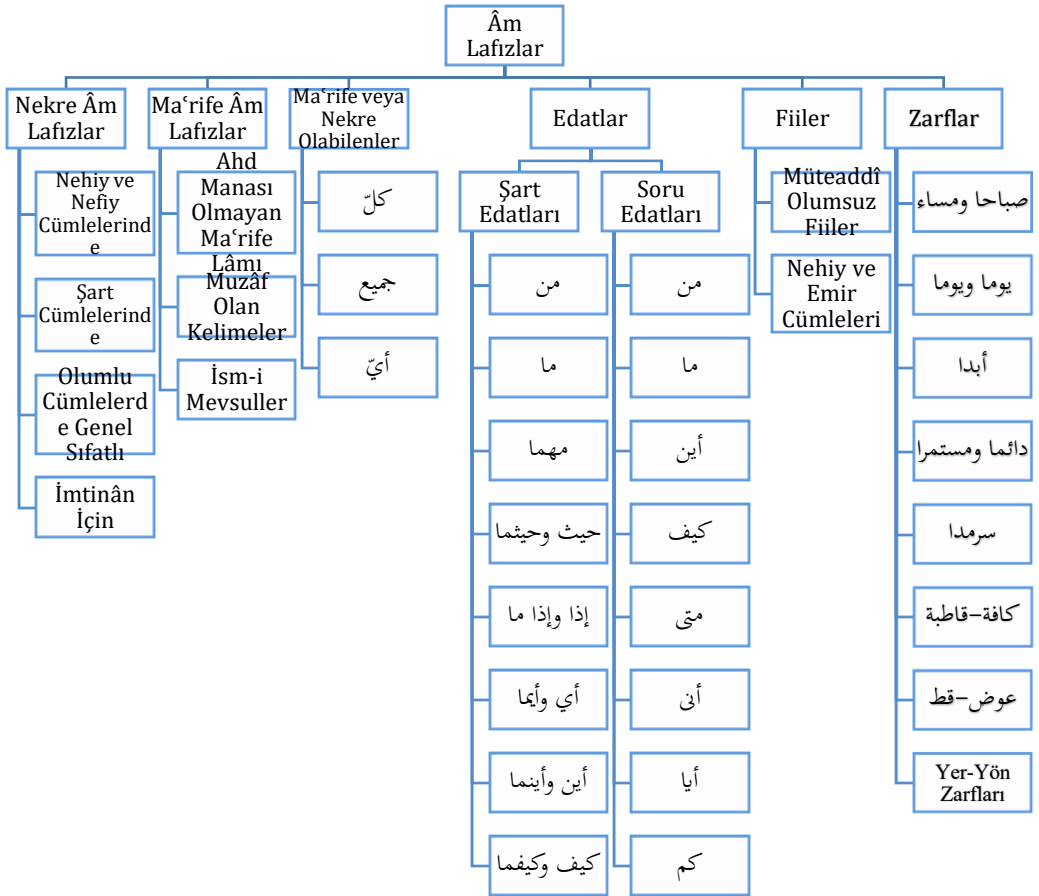
Lafızlar konusu, fıkıh usûlünün en temel ve kapsamlı alanlarından biridir. Bu alan, İslam hukukunun teorik temellerini oluşturan ve metinlerin doğru yorumlanmasını sağlayan metodolojik çerçevenin merkezi unsurlarından birini teşkil etmektedir. Bu alanın önemi, dini metinlerin ve fikhî meselelerin doğru anlaşılması, yorumlanması ve uygulanmasındaki kritik rolünden kaynaklanmaktadır. Usulcüler, tek bir vaz' ile belirlenmiş ifadeleri incelerken, bunları iki ana kategoride değerlendiren bir yaklaşım ortaya koymuşlardır: âm ve hâs lafızlar. Bu sınıflandırma, İslam hukuk metodolojisinde metin analizi için bir teorik çerçeve sunmakta ve fikhî yorumlamanın temel taşlarından birini oluşturmaktadır.

Usul literatüründe umûm ifade eden lafızların bütüncül bir şekilde ele alınmadığı ve sistematik bir şekilde incelenmediği görülmektedir. Bu eksiklik, akademik çalışmalarda ve pratik uygulamalarda önemli bir boşluk oluşturmaktadır. Bu durum, söz konusu lafızların sadece metodoloji kitaplarında bahsedilenlerle sınırlı olduğu yanılgısına yol açabilmekte ve konunun gerçek kapsamının anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. Oysa umûm anlam ifade eden lafızların kapsamı, klasik usul eserlerinde işaret edilenlerden çok daha geniş ve zengindir. Detaylı bir araştırma yapıldığında, bu tür lafızların ve bunların çeşitli türevlerinin sayısının oldukça fazla olduğu tespit edilebilmekte, bu da konunun sanılandan çok daha kapsamlı olduğunu göstermektedir.

Bu araştırma, bahsi geçen lafızların kapsamlı bir dökümünü yapmış, bunları sistemli bir şekilde sınıflamış ve çeşitli farklılıklarını ortaya koymuştur. Çalışma ayrıca, çoğu kavramın Türkçedeki karşılıklarına ve kullanımlarına da yer vermiştir.

Aşağıda çalışmada ele alınan umûm bildiren lafızların genel şeması verilmiştir:

Şekil 7: Vâz' İtibariyle Umûm Sîgaları

Kaynak: Yazar Tarafından Şemalandırılmıştır.

Kaynakça

- Abdülazîz el-Buhârî, Alâüddîn Abdülazîz b. Ahmed b. Muhammed. *Keşfü'l-esrâr 'an şerhi Uşûli'l-Pezdevî*. 4 Cilt. İstanbul: Şeriketü's-Sahâfeti'l-Usmâniyye, 1. Basım, 1890.
- Alâeddin es-Semerkandî, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed. *Mîzânü'l-uşûl fî netâ'ici'l-uşûl*. thk. Muhammed Zekî Abdu'l-birr. Katar: Matâbiu'd-Doha, 1. Basım, 1984.
- Attâr, Hasen b. Muhammed b. Mahmûd eş-Şâfiî. *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Celâl el-Mahallî 'alâ Cem'i'l-cevâmi'*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-ilmiyye, ts.

- Bâkîllânî, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed el-Basrî el-. *et-Taḳrîb ve'l-irşâd (es-şagîr)*. thk. Abdulhamid b. Ali Ebû Zeyd. 3 Cilt. Beyrut: Mü'essesetü'r-Risâle, 2. Basım, 1998.
- Ba'îlî, Ahmed b. Abdullah b. Ahmed el-Hanbelî el-. *ez-Zuḥru'l-Ḥarîr bi şerhi Muḥtasari't-Taḥrîr*. thk. Vâil Muhammed Bekr Zehrân eş-Şenşûrî. Kahire: el-Mektebetü'l-Umerîyye - Dârü'z-Zehâir, 2020.
- Bedreddin el-Aynî, Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed. *el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye*. thk. Eymen Sâlih Şa'bân. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 2000.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu*. 8 Cilt. İstanbul: Bilmen Yayınevi, ts.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî el-. *el-Fuṣûl fi'l-uṣûl*. 4 Cilt. Vizâratü'l-Evkâfi'l-Kuveytîyye, 2. Basım., 1994.
- Debûsî, Ebû Zeyd Ubeydullâh (Abdullâh) b. Ömer b. İsâ ed-. *Taḳvîmü'l-edille fi'l-uṣûl*. thk. Halîl Muhyî'd-dîn el-Meys. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 2001.
- Demir, Bayram. *Uṣûl-ü Fıkıḥ'ta Âmm Lafzın Delâleti ve Tahsisi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1993.
- Ebü'l-Berekât en-Nesefî, Hâfızuddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd. *Keşfü'l-esrâr fî Şerhi Menâri'l-envâr*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Ebü'l-Berekât en-Nesefî, Hâfızuddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd. *Medârikü't-tenzîl ve ḥakâ'iku't-te'vîl*. thk. Yusuf Ali Bedivî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kelâmî't-Tayyib, 1. Basım, 1998.
- Ebü'l-Berekât en-Nesefî, Hâfızuddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd. *Metnû'l-Menâr*. b.y.: Dersaadet, 1908.
- Ebü'l-Hüseyn el-Basrî, Muhammed b. Alî b. Tayyib. *el-Mu'temed fî uṣûli'l-fıḥ*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1983.
- Ebü'l-Muzaffer Sem'ânî, Mansûr b. Muhammed b. Abdilcebbâr et-Temîmî el-Mervezî. *Ḳavâṭi'u'l-edille fi'l-uṣûl*. thk. Muhammed Hasan Muhammed. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1999.
- Eligül, Abdulkadir. *İslam Hukuk Metodolojisiinde Âm ve Mutlak Kavramları*. Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Emîr Pâdişah, Muhammed Emîn b. Mahmûd el-Hüseynî el-Buhârî el-Mekkî. *Teysîrû't-Taḥrîr*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye - Dâru'l-Fıkr, 1996.
- Gazzâlî, Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-. *el-Müstaşfâ fî 'ilmi'l-uṣûl*. thk. Muhammed Abdüsselam. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1993.
- İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tâhir et-Tûnisî. *Maḳâşidü's-şer'ati'l-İslâmiyye*. thk. Muhammed el-Habîb. 3 Cilt. Katar: Vizâretü'l-Evḳâf ve's-Şuûnî'l-İslâmiyye, 2004.
- İbn Emîru Hâc, Ebu Abdullah Şemsuddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed. *et-Taḳrîr ve't-taḥbîr*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2. Basım, 1983.

- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürâî ed-Dimaşkî el-Hanbelî. *İ'lâmü'l-muvaqqî'n 'an Rabbi'l-âlemîn*. thk. Ebû Ubeyde İbn Hasan - Ebû Amr Ahmed Abdullah Ahmed. 7 Cilt. Suudi Arabistan: Dâru İbnî'l-Cevzî li'l-Neşr ve't-Tevzî, 1. Basım, 2002.
- İbn Kutluboga, Ebû'l-Adl Zeynüddîn (Şerefüddîn) Kâsım b. Kutluboga b. Abdillâh es-Sûdûnî el-Cemâlî el-Mısırî. *Hûlâşatü'l-efkâr*. thk. Hâfız Senâillâh ez-Zâhidî. Dâru İbn Hazm, 1. Basım, 2003.
- İbn Melek, Abdullatîf b. Firişte. *Şerhu'l-Menâr fî uşûli'l-fıkıh*. thk. İlyas Kaplan. 2 Cilt. İstanbul: Dâru'l-İrşâd, 1. Basım, 2014.
- İbn Müflih, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Müflih b. Muhammed el-Makdisî er-Râmînî. *Uşûlu'l-Fıkıh*. thk. Fahd b. Muhammed es-Sedehân. 4 Cilt. Mektebetü'l-Ubeykân, 1. Basım, 1999.
- İbn Nüceym, Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısırî. *Fethu'l-ğaffâr fî şerhi'l-Menâr*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-ilmîyye, 1. Basım, 2001.
- İbnü'l-Mülakkın, Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Alî b. Ahmed el-Ensârî el-Mısırî. *Tavzîh fî şerhi'l-Câmi'i's-şahîh*. 33 Cilt. Dimeşk: Dâru'n-Nevâdir, 1. Basım, 2008.
- İbnü'n-Neccâr el-Fütûhî, Takiyuddin Ebu'l-Bekâ Muhammed b. Ahmed b. Abdul'aziz b. Ali. *Şerhu'l-Kevkebi'l-Munîr*. thk. Muhammed Zuhayli - Nezihammâd. 4 Cilt. Mekrebetü'l-Ubeykân, 2. Basım, 1997.
- İbnü's-Sââtî, Ebû'l-Abbâs Muzafferüddîn Ahmed b. Alî b. Tağlib el-Ba'lebekkî el-Bedî'u'n-nizâm. Mekke: Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, 1985.
- İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî, Ebû'l-Meâlî Rüknüddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf et-Tâî en-Nisâbü'rî. *et-Telhîş fî uşûli'l-fıkıh*. thk. Abdillâh Cevlem en-Nebâlî - Beşîr Ahmed el-Amrî. 3 Cilt. Beyrut: Daru'l-Beşâirî'l-İslamiyye, ts.
- İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî, Ebû'l-Meâlî Rüknüddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf et-Tâî en-Nisâbü'rî el-. *el-Burhân fî uşûli'l-fıkıh*. thk. Salâh b. Muhammed b. Avîde. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-ilmîyye, 1. Basım, 1997.
- İsnevî, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdürrahîm b. el-Hasen b. Alî el-Ümevî el-. *et-Temhîd fî Tahrici'l-furû' 'ale'l-uşûl*. thk. Muhammed Hasan Heyto. Beyrut: Müessetu'r-Risâle, 2. Basım, 1978.
- İsnevî, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdürrahîm b. el-Hasen b. Alî el-Ümevî el-. *Nihâyetü's-sûl fî şerhi Minhâci'l-uşûl*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-ilmîyye, 1. Basım, 1999.
- Kara, Yakup. *Umûm-Husûs Meselesinin Dil açısından İncelenmesi (Karâfi örneği)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.
- Karâfi, Ebû Abbâs Şehâbeddîn Ahmed b. İdrîs el-. *el-'İkdu'l-manzûm fî'l-ḥuşûş ve'l-'umûm*. thk. Ahmed el-Hatm. 2 Cilt. Mısır: el-Mektebetü'l-Mekkiyye - Dâru'l-Kütübî, 1. Basım, 1999.
- Karâfi, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdirrahmân el-Mısırî el-. *Nefâ'isü'l-uşûl fî şerhi'l-Maḥşûl*. thk. Ali Muhammed Muavvaz Adil Ahmed Abdulmevcud. 9 Cilt. Mektebetü Nizâr Muştafâ el-Bâz, 1. Basım, 1995.
- Molla Cîven, Ahmed b. Ebî Saîd b. Abdillâh (Ubeydillâh) el-Leknevî. *Nûrû'l-envâr fî şerhi'l-Menâr*. 2 Cilt. Karaçi: Mektebetü'l-Büşrâ, 1. Basım, 2008.

- Molla Fenârî, Şemseddin Muhammed b. Hamza. *Fuşûlü'l-bedâyi'*. thk. Muhammed Hüseyin Muhammed Hasan İsmail. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 2006.
- Pezdevî, Ebû'l-Hasen Ebû'l-Usr Fahrü'l-İslâm Alî b. Muhammed b. el-Hüseyin b. Abdilkerîm el-. *Kenzü'l-vüşûl ilâ ma'rifeti'l-uşûl*. thk. Sâid Bektaş. Medine - Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye - Dârü's-Sirâc, 1. Basım, 2014.
- Racrâcî, el-Hüseyin b. Alî er-. *Raf'u'n-Nikâb 'an tenkîhi's-şihâb*. 6 Cilt. Suudi Arabistan: Mektebetü'r-Rüşd li'l-Neşr ve't-Tevzî', 1. Basım, 2004.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-. *Uşûlü'l-fıkḥ*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Marife, ts.
- Siğnâkî, Hüsâmüddîn Hüseyin b. Alî b. Haccâc el-Buhârî es-. *el-Kâfi Şerhu'l-Pezdevî*. thk. Fahrüddin Seyyid Muhammed. 5 Cilt. Mektebetü'r-Rüşd li'l-neşr ve't-tevzî', 2001.
- Şâşî, Ebû Alî Ahmed b. Muhammed b. İshâk eş-. *Uşûlü's-Şâşî*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbî'l-Arabî, 1982.
- Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed b. Abdullah eş-. *Irşâdu'l-fuḥûl ila tehḳîki'l-Haḳ min 'İlmi'l-uşûl*. thk. Ahmed Azvi İnâye. 2 Cilt. Dâru'l-Kitâbî'l-'Arabî, 1. Basım, 1999.
- Şeybânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad eş-. *el-Câmi'u'l-kebîr*. thk. Ebu'l-Vefâ el-Afgânî. Lahor: Dâru'l-Meârifî'l-Nu'mâniyye, 1. Basım, 1981.
- Şeyh Nizâm, el-Burhânîbûrî. *el-Fetâva'l-Hindiyye*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2. Basım, 1892.
- Şîrâzî, Cemâluddîn İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf Ebû İshâk eş-. *et-Tebşîra fî uşûli'l-fıkḥ*. thk. Muhammed Hasan Heyto. Şam: Dâru'l-Fikr, 1. Basım, 1980.
- Şîrvânî, Ahmed Hamdî. *Levâmî'u'd-deḳâ'ik fî tercemeti Mecâmî'i'l-haḳâ'ik*. thk. Seher Erdem Örs Hüseyin Örs. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 1. Basım, 2017.
- Tâcuddîn ed-Dihlevî, Mahmûd b. Muhammed. *İfâdatü'l-envâr fî idâ'eti uşûli'l-Menâr*. thk. Halid Muhammed Abdulvahid Hanefi. Kahire: Mektebetü'r-Rüşd, 1. Basım, 2002.
- Takiyyüddin es-Sübkî, Ebû'l-Hasen Alî b. Abdilkâfi b. Alî b. Temmâm. *el-İbhâc fî şerhi'l-Minhâc*. thk. Ahmed Cemal ez-Zemzemî - Nureddin Abdulcebbar Sağırî. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Buhûs li'd-dirâsâti'l-İslâmiyye - İhyâü't-Türâs, 1. Basım, 2004.
- Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî et-. *et-Telviḥ 'ala't-Tavziḥ li metni't-Tenkîḥ fî Uşûli'l-fıkḥ*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1957.
- Üsmendî, Ebû'l-Feth Alâüddîn Muhammed b. Abdilhamîd b. Hüseyin el-. *Bezlü'n-naẓar fî'l-uşûl*. thk. Muhammed Zeki Abdulbir. Kahire: Mektebetü'r-Türâs, 1. Basım, 1992.
- Yeşilyayla, Şeyma. *Dilin Vaz'ı ve İçtihatlarına Etkisi*. Ankara Okulu Yayınları, 1. Basım, 2024.
- Yılmaz, Ömer. "Hanefilerde Âmmın Kapsamı ve Arka Planındaki Tartışmalar". *Dokuz*

Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 44 (28 Aralık 2016), 181-210.
<https://doi.org/10.21054/deuifd.284964>

- Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-. *el-Keşşâf 'an hakâ'iki ğavâmi'î't-tenzîl ve 'uyûni'l-eķāvil fî vücûhi't-te'vîl*. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-'Arabî, 3. Basım, 1987.
- Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrûddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısırî el-Minhâcî eş-Şâfiî ez-. *Teşnîfü'l-mesâmi' bi-Cem'i'l-cevâmi'*. thk. Abdullah Rebî Seyyid Abdulazîz. 4 Cilt. Mekke: Mektebetü Kurtuba li'l-Bahsî'l-İlmî - İhyâü't-Turâs - Tevzîu'l-Mektebeti'l-Mekkiyye, 1. Basım, 1998.
- Zerkeşî, Ebû Abdullah Bedreddîn Muhammed ez-. *el-Baḥru'l-muḥîṭ fî uşûli'l-fıkḥ*. 8 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütübî, 1. Basım, 1994.
- Zeylaî, Ebû Muhammed Fahrûddîn Osmân b. Alî b. Mihcen b. Yûnus es-Sûfî el-Bârîî. *Tebyînü'l-hakâ'ik*. 6 Cilt. Kahire: el-Matba'atü'l-Kübra el-Emîriyye, 1. Basım, 1895.

